

1980

Voorstudies
en achtergronden

Arbeidsaanbod-projecties 1980-2000

J.A.H. Bron

Staatsuitgeverij 's-Gravenhage 1980

VOORWOORD

Het arbeidsaanbod is een belangrijk gegeven voor de toekomstige maatschappijontwikkeling.

De W.R.R. heeft hieraan voor het eerst aandacht besteed in het project 'Algemene Toekomstverkenning'. De resultaten daarvan zijn in 1977 gepubliceerd in het rapport 'De komende vijfentwintig jaar'.

De Raad in nieuwe samenstelling is in 1978 aan nieuwe projecten begonnen. Eén daarvan is het project Arbeid, dat onder leiding staat van het lid van de Raad drs. H.A. van Stiphout. In dit project vindt een verkenning plaats van de functie die arbeid binnen onze toekomstige samenleving kan of zal innemen. Daarvoor was het van belang te weten wat het toekomstige arbeidsaanbod zou zijn en hoe dit zou kunnen veranderen onder invloed van gewijzigde omstandigheden. Met dit doel en ook vanwege het feit dat er nieuwe gegevens beschikbaar kwamen werd een nieuwe berekening van het toekomstige arbeidsaanbod uitgevoerd. Dit geschiedde door drs. J.A.H. Bron, wetenschappelijk medewerker van het Bureau van de Raad.

De berekeningen zijn niet alleen van belang voor het project Arbeid, maar ook voor andere projecten van de Raad. Ook buiten de W.R.R., zal belangstelling bestaan voor de jongste uitkomsten op dit terrein. Daarom werd besloten het onderzoek te publiceren in de serie Voorstudies en Achtergronden van de Raad.

Ir. Th. Quené,
Voorzitter

1. Inleiding

Regelmatig verschijnen er publikaties die aandacht besteden aan de ontwikkelingen van het arbeidsaanbod.

Ten behoeve van de studie Algemene Toekomstverkenning van Nederland door de W.R.R., die heeft geleid tot de publikatie 'De komende 25 jaar' werd een zeer uitvoerige prognose voor de toekomstige beroepsbevolking opgesteld door Dr. G. Mustert. Deze is apart gepubliceerd in 1977 onder de titel: 'Arbeid van nu tot 2000'.

In deze studie kwam naast het aanbod ook de vraag naar arbeid aan de orde. Het gebruikte materiaal werd gevormd door de resultaten van de Arbeidskrachtentelling (AKT) AKT-1973. Inmiddels zijn de resultaten van de AKT-1975 en tevens reeds enige gegevens van de AKT-1977 gepubliceerd. Dit alleen al vormde een rechtvaardiging voor een herziening van de door de W.R.R. gehanteerde prognoses. Daar komt echter bij, dat in 1976 de invoering van de Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (AAW) heeft plaatsgevonden, waarvan het effect nu zichtbaar wordt. Ook waren de vorige prognoses onderdeel van een vroeger project van de Raad. In die studie werd van een aantal veronderstellingen uitgegaan, die niet in dezelfde zin zijn overgenomen in de nieuwe projecten van de W.R.R.. Drie redenen dus om tot een herziening te besluiten.

In 1978 is door het Centraal Planbureau (C.P.B.) eveneens een arbeidsaanbod-prognose verschenen als monografie nr. 22 getiteld: Omvang en samenstelling van het trendmatige arbeidsaanbod tussen 1975 en 2000. Het hanteren van deze prognoses behoorde zeker tot de mogelijkheden. Na bestudering kwam echter vast te staan dat deze vooruitberekeningen een onderschatting te zien gaven van het aantal WAO/AAW-belanghebbenden. Daarnaast bestaat er behoefte aan een inzichtelijker prognose die het uitrekenen mogelijk maakt van varianten in afwijking van de veronderstelde trendmatige ontwikkeling. Juist dit laatste is belangrijk voor het project Arbeid van de W.R.R.. Dit project heeft tot doel uitgaande van de functie van arbeid in onze samenleving, een aantal voorstellen op het terrein van ons arbeidsbestel zoals door verschillende groeperingen aanbevolen, op hun plausibiliteit te onderzoeken. Deze opzet maakt het zeer gewenst de berekeningen zelf uit te voeren. Op deze wijze kan direct meer inzicht worden verkregen in de consequenties van bepaalde alternatieve ontwikkelingen.

In de tweede paragraaf komen allereerst de belangrijkste factoren aan de orde die bepalend kunnen worden geacht voor omvang en samenstelling van de beroepsbevolking. De derde paragraaf zet uiteen hoe de beroepsbevolking gegeven in personen omgerekend kan worden naar manjaren. In de volgende paragraaf worden de resultaten van de berekeningen in het kort gepresenteerd en vergeleken met andere prognoses op dit gebied. Om deze cijfers enig reliëf te geven zijn in paragraaf 5 drie extrapolaties uitgevoerd van de vraagontwikkeling naar arbeid. Door deze te confronteren met het trendmatige arbeidsaanbod wordt de eventuele toekomstige spanning tussen beide gepeild en afgetast voor welke taak het regeringsbeleid de komende jaren zou kunnen komen te staan.

Vervolgens is in paragraaf 6 een aantal exercities uitgevoerd om bepaalde aanbodreducties die in dit verband wel worden gesuggereerd te onderzoeken. Het gaat daarbij om een eerste globale verkenning zonder nog rekening te houden met financieel-economische gevolgen. De bedoeling is een orde van grootte vast te stellen van bepaalde maatregelen.

In deze publikatie is het aanbod los van de vraag bepaald. De praktijk van

het dagelijkse leven is anders. Er bestaat juist een levendige wisselwerking tussen vraag en aanbod op talloze arbeidsdeelmarkten die worden gesepareerd naar opleiding, beroep en plaats. Het abstraheren van deze werkelijkheid berust uitsluitend op overwegingen van analytische aard. Voor geldige uitspraken over de omvang van de werkgelegenheid is een model nodig waarin de economische werkelijkheid wordt gesimuleerd.

In ten minste drie projecten van de W.R.R., 'Plaats en Toekomst van de Nederlandse Industrie', 'Arbeid' en 'Beleidsgerichte Toekomstverkenning' wordt aandacht gegeven aan aspecten van het arbeidsaanbod of daarmee samenhangende onderwerpen. Om deze redenen wordt in deze publikatie op een aantal onderwerpen niet ingegaan zoals bijvoorbeeld de relatie onderwijs en arbeidsmarkt, kwaliteit van het arbeidsaanbod of de structuur van de toekomstige werkgelegenheid. Belangrijke onderwerpen in deze publikatie zijn de ontwikkeling van de WAO en AAW, de deelname van de werkende gehuwde vrouw en de exercities met het arbeidsaanbod. Omvang en samenstelling van dit aanbod is van grote invloed op onze toekomstige maatschappelijke situatie en ontwikkeling. Dit is de reden waarom deze voorstudie is geschreven.

Een studie als deze kan worden misverstaan. Een reden voor onbegrip betreft de methoden waarmee prognoses worden opgesteld. Deze worden steeds toegepast onder de ceteris paribus clause. Dat wil zeggen: de ontwikkeling van bepaalde factoren wordt constant verondersteld terwijl de overige factoren variëren. In de studie is dit ook gebeurd, met name wat betreft het heersende waarden- en normenpatroon ten aanzien van arbeid.

In het project Arbeid waarvoor deze voorstudie voornamelijk is bedoeld is een veel minder strikte handelswijze gevolgd. Daar worden wel andere opvattingen ten aanzien van de functie van arbeid in onze samenleving getoetst op hun consequenties. Dit gebeurt op de hiernavolgende terreinen:

1. schaarste en beloningsverhoudingen;
2. kwaliteit van de arbeid;
3. betaalde en onbetaalde arbeid als equivalent;
4. inkomensgaranties en de factor arbeid;
5. consumptiepatronen en werkgelegenheid.

Te zijner tijd zal hierover een rapport aan de Regering worden uitgebracht, waarin de effecten van verschillende beleidsopties worden afgetast. Deze voorstudie gaat uit van een situatie van ongewijzigd beleid, mede om straks de effecten van een wijziging in dit beleid of verandering in de functie van arbeid zichtbaar te maken.

De schrijver dankt alle leden van de projectgroep Arbeid van de W.R.R. voor hun kritische opmerkingen en suggesties. De samenwerking in deze projectgroep is inspirerend geweest bij de totstandkoming van deze studie.

2. FACTOREN DIE HET AANBOD BEPALEN

2.0. Inleiding

Bij de bepaling van het arbeidsaanbod wordt expliciet met een aantal factoren rekening gehouden, te weten:

1. de bevolkingsontwikkeling;
2. de deelname aan het individuele dagonderwijs;
3. de arbeidsongeschiktheid;
4. de deelname van de gehuwde vrouw;
5. de pensioengerechtigde leeftijd.

In feite zijn er nog meer. Een belangrijke factor daarbij is de prijs van de arbeid. Bij een bepaalde prijs hoort een bepaald aanbod. Al zijn veel mensen volkomen afhankelijk van hun loon/inkomen, toch heeft de hoogte van het loon invloed op het arbeidsaanbod.

Voor gehuwde vrouwen kan de hoogte van de loonvoet immers van invloed zijn op de beslissing wel of niet aan het arbeidsproces deel te nemen (verborgen werkloosheid). Ook de intrede op de arbeidsmarkt door scholieren en studenten kan mede hiervan afhangen. Omdat namelijk afgewogen zal worden wat het inkomen is bij arbeid en wat als alleen wordt gestudeerd. Ook de aanwezigheid van opvangmogelijkheden op scholen en dergelijke faciliteiten spelen hier mee.

Zonder het belang van loonhoogte en faciliteiten te willen bagatelliseren is bij deze berekeningen niet de invloed ervan op het arbeidsaanbod bepaald, impliciet spelen ze wel een rol.

Een voorbeeld moge dit verduidelijken.

De deelname van de werkende gehuwde vrouw aan het arbeidsproces is traditioneel erg laag. De laatste jaren komt daar verandering in. Faciliteiten om gehuwde vrouwen in staat te stellen te gaan werken stonden in Nederland echter op een laag peil, geheel overeenkomstig de geringe vraag naar dit soort voorzieningen. Indien meer vrouwen gaan werken zal er ook een vraag ontstaan naar meer faciliteiten. Dit kan het voor andere groepen vrouwen wellicht aantrekkelijk maken om weer te gaan werken.

Impliciet wordt dus wel uitgegaan van wederzijdse afhankelijke relaties. Er worden echter niet zulke grote storingen verwacht, dat het trendmatige arbeidsaanbod daardoor sterk zal worden beïnvloed.

2.1. De bevolkingsontwikkeling

In 1976 publiceerde het Centraal Bureau voor de Statistiek (C.B.S.) de toekomstige demografische ontwikkeling in Nederland na 1975. Hierbij werden twee varianten uitgerekend: alternatief A, gekenmerkt door een gemiddeld kindertal per gezin van circa 1,9, en alternatief B met een gemiddeld kindertal per gezin van circa 1,5. Alternatief B is zowel bij de vorige W.R.R. arbeidsaanbod-prognose gebruikt alsook door het C.P.B.

Navraag bij het C.B.S. leerde, dat alternatief B nog steeds voldoet, dat wil zeggen dat de werkelijke en verwachte aantallen zo nauw bij elkaar aansluiten, dat er op die grond nog geen reden tot herziening bestaat. Voor deze prognose is dan ook wederom van de C.B.S.-prognose alternatief B uitgegaan.

Wel schijnen de jongste gegevens erop te duiden dat alternatief A waarschijnlijker wordt. De variant waarin op verzoek van de W.R.R. de migratie is

opgenomen is hier niet gehanteerd daar deze berekeningen slechts strekken tot het jaar 1985. De migratie zal echter wel een rol van betekenis blijven spelen. De immigratie van de laatste jaren duidt hierop.

In Bijlage I staan de aantallen per leeftijdsgroep en geslacht bijeen. Ze zijn iets anders gerangschikt dan in de C.B.S.-publicatie in verband met het doel: het maken van arbeidsprognoses. Zo zijn mensen boven de 65 jaar teruggebracht tot één klasse en is het subtotaal gegeven voor de groep 15-65 jaar, die het meest relevant kan worden geacht voor de arbeidsmarkt.

De verdeling tussen vrouwen is teruggebracht tot ongehuwd en gehuwd, met weduwen en gescheiden vrouwen in de categorie gehuwde vrouwen. Wat hun omstandigheden betreft zijn zij vaker vergelijkbaar met gehuwde dan met ongehuwde vrouwen, ook door de aanwezigheid van kinderen.

De voor de arbeidsmarkt relevante groep 15-65 jaar geeft in de periode 1980-2000 de volgende groei te zien:

Tabel 1: Bevolkingsontwikkeling 1980-2000,
Leeftijdsgroep 15-65 jaar

Jaar	Aantal x 1000
1980	9170,1
1985	9665,1
1990	9911,7
1995	9944,4
2000	9919,6

Aanvankelijk is er tot 1990 een sterke toename, daarna een zeer geringe toename en ten slotte na 1995 zelfs een lichte daling.

Het zal duidelijk zijn dat deze bevolkingsontwikkeling sterk van invloed is op de ontwikkeling van het arbeidsaanbod. Hoewel meerdere factoren op dat laatste van invloed zijn, blijft de bevolkingsgroei een primair gegeven. Deze groei is niet terug te dringen, maar wel moet er een antwoord op worden gegeven, door òf het creëren van meer werk òf het werk anders te verdelen.

2.2 De factor scholing

Uit de arbeidskrachtentelling '75 blijkt dat de deelname aan het initiële onderwijs in procenten van de desbetreffende leeftijdsgroep een aantal procentpunten hoger lag dan S. Wiegiersma had voorzien in zijn onderwijsnota ten behoeve van het project: 'De komende vijfentwintig jaar'.

Dit verschil tussen verwachting en werkelijkheid is niet doorgetrokken voor de prognosejaren.

De stijging tussen 1975 en 1980, zoals Wiegiersma die verwachtte, was namelijk al tamelijk groot. Aangenomen is dat een verdere stijging onrealistisch zou zijn. De deelname-percentages voor die jaren zijn dus gehandhaafd; zie hiervoor Bijlage II. Afgeweken is wel van de gedachte dat na het 25e levensjaar geen deelname aan dagonderwijs meer voor zou komen. Het pas op latere leeftijd beginnen met een studie zal ook in de toekomst nog plaatsvinden. Diverse oorzaken kunnen daarbij een rol spelen zoals militaire dienstplicht.

Er is dan ook rekening gehouden met een deelname aan het dagonderwijs in de leeftijdsklasse 25-29 jaar en 30-34 jaar. Voor de deelname aan dagonderwijs boven de leeftijd van 25 jaar is, gezien de relatief bescheiden omvang geen aparte prognose gemaakt; deze is gelijkgesteld aan het niveau van 1975. Bij de berekening van het arbeidsvolume is voorts geen rekening gehouden met een ander systeem van herscholing dan de op dit moment bekende vormen onder andere via centra voor vakopleiding. Met educatief verlof in welke vorm dan ook is derhalve bij deze prognoses nog geen rekening gehouden. In paragraaf 6 waarin enkele denkbare beleidsvarianten worden doorgerekend wat betreft

hun consequenties op het arbeidsaanbod is wel een variant in deze geest opgenomen.

Een belangrijk verschil met de vorige prognose is de invoering van aparte deelnamepercentages voor ongehuwde en gehuwde vrouwen in de leeftijdsklassen van 15-19 jaar en 20-24 jaar. De verschillen tussen deze twee categorieën waren te groot om nog langer te negeren. Boven de leeftijd van 25 jaar is nog geen verder onderscheid aangebracht. Door de geringe deelname boven deze leeftijdsgrens en door enige definitieverschillen is een betrouwbare scheiding niet mogelijk.

Dit brengt met zich mee dat de deelnamecijfers gesplitst naar vrouwen gehuwd en ongehuwd met een zeker voorbehoud worden gepresenteerd.

De traditionele achterstand die vrouwen qua opleiding altijd hadden is in een snel tempo aan het verdwijnen. Dit blijkt uit de cijfers van de laatste jaren en het is nu ook doorgezet in de prognoses. Vooral de groepen ongehuwde vrouwen en mannen ontlopen elkaar in de toekomst weinig, zoals ook uit grafiek 1 blijkt.

De groep gehuwde vrouwen vertoont een wat afwijkend gedrag. Vrouwen die bij hun huwelijk jonger zijn dan twintig jaar volgen in het algemeen geen dagonderwijs meer. Dit ligt anders bij vrouwen die trouwen tussen 20 en 25 jaar. Zij maken hun studie vaak wel af. De deelnamepercentages in deze groep lopen tussen 1980 en 2000 dan ook op.

Ondanks de relatieve toename per leeftijdsklasse aan het initiële dagonderwijs daalt deze deelname zowel absoluut als relatief in een percentage van de bevolking. Dit valt te zien in onderstaande tabel. Na 1985 treedt een geleidelijke daling op.

Tabel 2: Scholieren, studenten van 15 jaar en ouder

Jaar	Absoluut (x 1000)	Als % v.d. bev. van 15 jr. e.o.	Als % v.d. bev. van 15-65 jr.
1980	1114,6	10	12
1985	1153,8	10	12
1990	1072,8	9	11
1995	907,8	8	9
2000	873,2	7	9

Grafiek 1 laat voor de groepen mannen en ongehuwde vrouwen de ontwikkelingen zien in de belangrijke leeftijdsgroep 15-19 jaar. (Zie voor gegevens Bijlage II.)

Duidelijk is te zien, dat de traditionele achterstand van vrouwen op mannen steeds kleiner wordt in de toekomst.

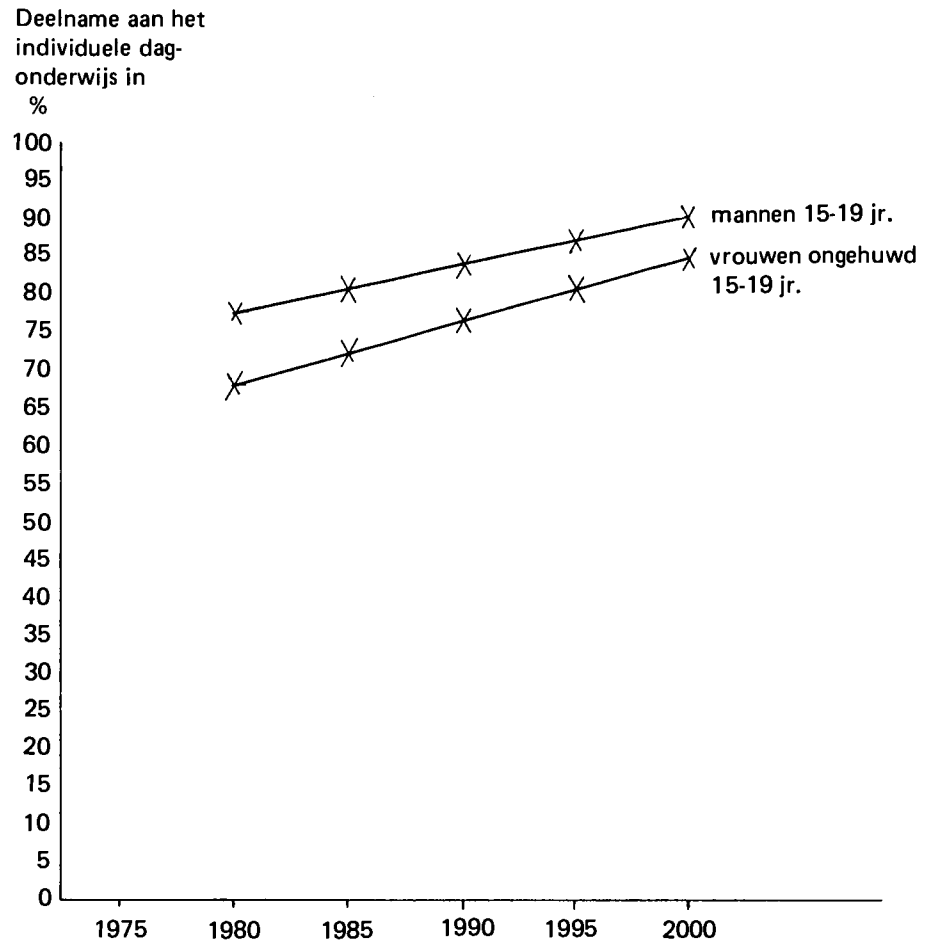
2.3. De pensioengerechtigde leeftijd

Voor de gehele periode 1980-2000 is als pensioengerechtigde leeftijd 65 jaar verondersteld. Op dit moment zijn er al vele regelingen die vervroegde uittreding mogelijk maken, hetzij via functioneel leeftijdsontslag (F.L.O.) of door vervroegde uittreding (V.U.T.). Daarnaast speelt mee dat in de WAO/AAW alsmede in de WWV vele ouderen aan het arbeidsproces zijn onttrokken.

Dit alles neemt echter niet weg dat nog steeds de leeftijd van 65 jaar als einddatum voor de beroepsarbeid wordt beschouwd, nationaal maar ook internationaal zoals uit sommige E.E.G.-publicaties blijkt (bij voorbeeld *The economic implications of demographic change in the European Community 1975-1995*, Brussels June 1978).

Door alle aandacht voor vervroegde uittreding en verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd wordt wel eens vergeten dat toch het grootste deel van de bevolking in de leeftijdsgroepen 55-59 jaar, op werken is aangewezen.

Grafiek 1: Ontwikkeling deelname aan het dagonderwijs mannen en ongehuwde vrouwen van 15-19 jaar in de periode 1980-2000

Bij mannen liggen de deelnamepercentages voor de twee laatste leeftijdsgroepen namelijk 55-59 en 60-64 jaar op het niveau van respectievelijk 74 en 63%. Voor 1980 wordt verwacht dat het percentage voor de gehele beroepsbevolking, dus 15 jaar tot 65 jaar 76% zal bedragen. Dit houdt in, dat de deelname aan het arbeidsproces in de hogere leeftijdsgroepen toch niet veel afwijkt van het totaal gemiddelde.

Door de grote aandacht voor vervroegde uittreding wordt er te weinig stilgestaan bij het feit dat veel mensen in deze groepen nog lang willen doorgaan met werken. Een verplichte pensionering op een eerdere leeftijd zal voor sommigen meer een straf dan een geschenk zijn.

In paragraaf 6 zal op de V.U.T. worden teruggekomen waarbij zal worden nagegaan wat het effect is op het arbeidsaanbod.

In het hierna volgende overzicht zijn de percentages opgenomen van de pensionering naar leeftijd in de E.G.-landen. Het overzicht is afkomstig uit het rapport: 'De werkende bevolking en de perspectieven van de pensionering' en bevat de resultaten en een analyse van een opiniepeiling in de landen van de Europese Gemeenschap.

Dit rapport is verschenen in mei 1978.

Tabel 3: Percentage van de actieven die opgeven dat men in hun beroep 'gewoonlijk' met pensioen gaat op de boven de kolom aangegeven leeftijd of vroeger (gecumuleerde percentages)

	55 jaar of eerder	60 jaar of eerder	63 jaar of eerder	65 jaar of eerder	68 jaar of eerder	Gemiddelde leeftijd
E.G.	8 %	40 %	46 %	97 %	98 %	62,53
Mannen	6	28	38	97	98	63,23
Vrouwen	12	63	67	97	99	61,18
Landbouwers	10	19	19	90	93	64,78
Vrije beroepen	6	53	55	95	96	61,89
Zakenwereld	6	36	37	95	95	63,12
Arbeiders	10	37	45	98	99	61,96
Kantoorpersoneel	8	47	53	98	99	61,96
Ambtenaren	4	37	45	100	100	62,57
België	12	46	48	99	99	61,84
Danmark	8	16	22	32	92	64,15
Deutschland	1	23	45	98	98	63,32
France	13	41	43	98	98	62,49
Ierland	2	15	16	80	88	64,79
Italia	15	61	61	99	99	61,15
Luxembourg	14	63	66	100	100	60,91
Nederland	2	16	18	100	100	64,05
United Kingdom	4	41	43	99	99	62,70

Duidelijk komt naar voren dat men in de Nederlandse situatie gewoonlijk rond het 65e levensjaar met pensioen gaat.

In Luxemburg worden de mensen, zo blijkt uit deze opgave, gemiddeld eerder gepensioneerd dan in alle andere landen. In Ierland werken de mensen het langst. Toch komt de gemiddelde leeftijd nergens boven de 65 jaar. Gelet op de gemiddelde leeftijd van de ondervraagde personen voor alle E.E.G.-landen zit Nederland aan de hoge kant.

2.4. De WAO/AAW-ontwikkeling

Allereerst zullen de hoofdlijnen van beide wetten worden weergegeven. Deze zijn grotendeels ontleend aan het vademecum van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

De Wet op de arbeidsongeschiktheidsverzekering (W.A.O.), regelt samen met de Ziektewet de financiële uitkering voor werknemers bij arbeidsongeschiktheid. Recht op uitkering bestaat bij een arbeidsongeschiktheid van 15% of meer, die tijdens de verzekeringsperiode is ontstaan, met inachtneming van een wachttijd van 52 weken. Deze wachttijd is gelijk aan de maximum uitkeringstermijn van de Ziektewet. Arbeidsongeschikt geheel of gedeeltelijk in de zin van de WAO is hij die ten gevolge van ziekte of gebreken, geheel of gedeeltelijk buiten staat is om met hem passende arbeid datgene te verdienen wat gezonde personen, van hetzelfde niveau gewoonlijk verdienen. Onder voor een persoon passende arbeid wordt verstaan arbeid die past bij iemands kracht en bekwaamheid en die hem met het oog op zijn opleiding en vroeger beroep in billijkheid kan worden opgedragen. Die arbeid moet kunnen worden verricht ter plaatse waar hij arbeid verricht of het laatst verricht heeft, dan wel in een naburige gelijksoortige plaats. De arbeidsongeschiktheidsuitkering wordt uitgedrukt in een percentage, afhankelijk van de graad van arbeidsongeschiktheid, met als minimum 80% van 100/107 van het dagloon. De uitkering eindigt op 65-jarige leeftijd. Het dagloon wordt afgestemd op hetgeen de verzekerde in zijn oude beroep zou hebben verdiend als hij niet arbeidsongeschikt zou zijn geworden.

De uitkering is welvaartsvast, bijstelling vindt plaats op 1 januari en 1 juli. De uitvoering is opgedragen aan de bedrijfsverenigingen. De premie is 14,1% (1979 12,75%). Overheidspersoneel komt in geval van arbeidsongeschiktheid in aanmerking voor een invaliditeitspensioen ingevolge de A.b.p.-wet. De rijksbijdrage in het Arbeidsongeschiktheidsfonds bedraagt momenteel f. 807 miljoen.

De Algemene Arbeidsongeschiktheidswet (A.A.W.), is een volksverzekering krachtens welke Nederlandse ingezetenen en enkele categorieën niet-ingezetenen aanspraak kunnen maken op een uitkering of voorzieningen op grond van arbeidsongeschiktheid of dreigende arbeidsongeschiktheid. Op grond van de AAW kunnen verzekerden aanspraak maken op een uitkering die ingaat na een jaar arbeidsongeschiktheid als er dan sprake is van ten' minste 25% ongeschiktheid. Tevens kunnen zij aanspraak maken op voorzieningen. Dat wil zeggen maatregelen of hulpmiddelen ter verbetering van de levensomstandigheden of revalidatie. Om voor een voorziening in aanmerking te komen, behoeft men geen AAW-uitkering te hebben: men kan ook een voorziening krijgen om b.v. dreigende arbeidsongeschiktheid te voorkomen. Personen beneden de 18 jaar en gehuwde vrouwen hebben geen recht op uitkering, maar kunnen wel in aanmerking komen voor voorzieningen. De hoogte van de uitkering is afhankelijk van de invaliditeitsgraad en is netto maximaal gelijk aan het netto AOW-pensioen. Particuliere werknemers die voor 1 oktober 1976 reeds een WAO-uitkering genoten, behouden deze, tenzij hun uitkering lager is dan de overeenkomstige van de AAW. Zij vallen dan onder de AAW. Particuliere werknemers met een invaliditeitsgraad tussen de 15 en 25% komen in aanmerking voor een WAO-uitkering. Eveneens zij, tot hun 18e jaar, die arbeidsongeschikt worden verklaard maar jonger dan 18 jaar zijn.

Particuliere werknemers die zowel voor een AAW- als een WAO-uitkering in aanmerking komen, vallen in eerste instantie onder de AAW. Mocht de WAO-uitkering die van de AAW overtreffen, dan wordt het verschil door de WAO uitgekeerd. De AAW-uitkering is welvaartsvast, bijstelling vindt plaats op 1 januari en 1 juli. De uitvoering is opgedragen aan de bedrijfsverenigingen. De premie bedraagt 4,15% (1979 3,45%) en is verschuldigd door de werkgever met een maximum.

Het fonds beschikt in 1980 ter financiering van de uitgaven over onvoldoende middelen. De tekorten zullen worden gedekt door kortlopende leningen bij andere sociale verzekeringsfondsen. Het overheidspersoneel blijft, alhoewel het ook onder de AAW valt, bij arbeidsongeschiktheid (invaliditeitsgraad minimaal 15%) een invaliditeitspensioen volgens de A.b.p.-wet ontvangen. Indien het invaliditeitspensioen lager is dan de overeenkomstige AAW-uitkering, is aanvulling uit de AAW ter grootte van het verschil mogelijk. Dit invaliditeitspensioen wordt aangepast in dezelfde mate en tegelijkertijd met de algemene salariswijzigingen van het overheidspersoneel.

De WAO/AAW-prognose

In de leeftijdsgroep 15-65 jaar zijn er velen die niet werken. De voornaamste reden is arbeidsongeschiktheid op medische gronden. Arbeidsongeschiktheid dient echter gesplitst te worden. Sommige mensen zijn al arbeidsongeschikt voor het betreden van de arbeidsmarkt, dit zijn de zogeheten 'vroeg gehandicapten'. Anderen worden gedurende de periode van hun arbeidsbestaan arbeidsongeschikt verklaard.

Beide groepen komen in aanmerking voor een WAO/AAW-uitkering. Het zijn vooral de vroeg gehandicapten, die een AAW-uitkering krijgen. In feite is een aantal oude afzonderlijke regelingen voor opvang van de financiële gevolgen van invaliditeit geïntegreerd in de sinds 1976 van kracht zijnde AAW-regeling. De hiernavolgende tabel geeft een indruk van de twee categorieën. De tabel toont tevens de ontwikkeling van het aantal uitkeringsgerechtigden sinds de invoering van de WAO in 1967.

Tabel 4: Ontwikkeling WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden 1968-1979 (x 1000)

Jaar	Vroeg gehandicapten	Overige WAO/AAW'ers	Totaal
1968	"	163,5	163,5
1969	"	193,9	193,9
1970	"	215,4	215,4
1971	"	237,0	237,0
1972	"	260,8	260,8
1973	"	286,9	286,9
1974	"	312,7	312,7
1975	"	348,8	348,8
1976	43	427,3	470,3
1977	48	471,6	515,6
1978	53*	515,0	568,0
1979*	57*	552,0	609,0

• Schatting

Bron: Jaarverslag GMD en persberichten S.V.R.

Uit deze tabel blijkt duidelijk de geweldige toename, vooral ook sinds de invoering in 1976 van de AAW.

Allereerst is nagegaan wat de laatste prognose van het Centraal Planbureau was voor de periode tussen 1975, basisjaar voor die prognose, en 1980. Uit de vergelijking tussen voorspelde waarden en werkelijke aantallen bleek dat in deze periode een serieuze onderschatting was opgetreden.

Het CPB heeft destijds de prognose opgesteld met intrede- en uittredekansen. Op zich een goede methode hoewel een zwakke plek van deze aanpak wordt gevormd doordat deze kansen steeds meer per bedrijfssector uiteen gaan lopen. Wil men aan deze ontwikkeling recht doen dan zou men de prognose per sector moeten opstellen. Maar dit houdt in dat per sector een schatting gemaakt dient te worden van de omvang van de werkgelegenheid over twintig jaar, dus tot het jaar 2000. Dit is een haast onmogelijke opgave. Ook zonder naar sector te verbijzonderen geldt dat de omvang van de WAO/AAW-ontwikkeling mede afhankelijk is van de economische situatie en de spanning op de arbeidsmarkt. Door drs. F.A.J. van der Bosch en drs. C. Petersen is in ESB 16-1-1980 verborgen werkloosheid in de WAO/AAW aangetoond, of ten minste plausibel gemaakt, die verband houdt met deze spanning. Hoe komt het nu dat de CPB-prognose te laag is? Een verklaring voor de onderschatting kan zijn dat het effect van de AAW is miskend. Dit zou dan betekenen dat de CPB-prognose in opwaartse richting moet worden bijgesteld met ten minste het verschil tussen werkelijke en voorspelde waarde. Past men een dergelijke rekenwijze toe dan resulteert voor het jaar 2000, waarin het CPB 872.000 personen in de WAO en AAW verwacht, een toename van 139.000. Het totaal aantal mensen in de WAO en AAW stijgt hiermee tot 1.011.000!

Om de plausibiliteit van dit getal verder te onderzoeken is hier getracht via andere technieken eveneens een prognose op te stellen om via onderlinge vergelijking vast te stellen welke gebruikt kan worden.

Naast de additieve methode van verhoging van de CPB-prognose zou ook een multiplicatieve methode kunnen worden gebruikt. Dit houdt in dat het in een bepaald jaar geconstateerde verschil tussen voorspelling en werkelijkheid wordt uitgedrukt in een percentage van deze voorspelling. Daarna worden de voorspelde waarden met dit percentage verhoogd. Langs deze weg bereikt men in

1979 een percentage van 30%. Voor het jaar 2000 resulteert dit in een totaal aantal van 1.130.000 personen in de WAO/AAW.

In dergelijke gevallen hanteren onderzoekers ook veelal een groei-curve. Door de zeer sterke stijging in de zeventiger jaren verkrijgt men een zeer lang-gerekte S-curve. Gebruik van deze methode leidt tot de uitkomst dat in het jaar 2000 de gehele beroepsbevolking arbeidsongeschikt zou zijn. Dit lijkt toch weinig waarschijnlijk.

Een lineaire extrapolatie levert op dat in het jaar 2000 een totaal van 1.300.000 personen arbeidsongeschikt zou zijn. Het nadeel van deze methode is dat impliciet wordt verondersteld dat de intredkansen steeds groter worden. Uiteindelijk bereikt men dan dezelfde resultaten als bij hantering van een groei-curve.

Na deze verkenning werd de volgende prognose opgesteld die uiteindelijk is gebruikt bij de berekeningen voor het arbeidsaanbod.

Voor de prognosedoeleinden is eerst een scheiding aangebracht in vroeg gehandicapten en overigen. Deze vroeg gehandicapten werd uitgedrukt in een percentage van de bevolking. De stijging komt doordat veel regels en wettelijke bepalingen worden ondergebracht in de AAW. De relatie tussen de omvang van de vroeg gehandicapten en de bevolking is medisch gezien globaal constant gedurende de laatste jaren. Er zal dus een einde komen aan de relatieve verhoging van de instroom in de AAW op grond van deze vroege invalidering namelijk wanneer alle uitvoeringsregelingen in de AAW zijn opgenomen. In de periode 1976-1978 toen de sterke stijging van het aantal AAW'ers heeft plaatsgevonden zijn de meeste van deze regelingen geïntegreerd. Tot 1980 is de stijging niettemin doorgetrokken. Daarna is de verhouding tussen bevolking en vroeg gehandicapten constant verondersteld. De absolute omvang kan nu voor de prognosejaren worden vastgesteld met behulp van de bevolkingsontwikkeling die in deze jaren optreedt. De resterende groep arbeidsongeschikten diende op een andere wijze te worden bepaald. Daarbij zijn de volgende stappen te onderscheiden.

- Het C.P.B. verwachtte in 1978 een totale omvang van 872.000 ongeschikten inclusief vroeg gehandicapten.
- Inmiddels bleek dat deze prognose een ernstige onderschatting inhield voor de periode 1975-1979.
- Geconcludeerd werd dat deze prognose derhalve in opwaartse richting diende te worden bijgesteld.
- Extrapolatie van de historische cijfers inclusief de periode 1975-1979 leverde op een totaal aantal van 1.3 miljoen arbeidsongeschikten inclusief de vroeg gehandicapten.
- Inmiddels was een begin gemaakt (zie de volumenota nr. 15650/1979 van het Ministerie van Sociale Zaken) met een beleid dat terugdringing van het aantal arbeidsongeschikten mogelijk moest maken. (Op het ogenblik heeft geen enkele instantie een wezenlijke invloed op het aantal ongeschiktheidsverklaringen!) Het probleem voor prognosedoeleinden is hoe een pas ingezet beleid te waarderen op zijn effectiviteit. Immers prognoses geschieden over het algemeen onder de veronderstelling van ongewijzigd beleid. Maar dit terugdringingsbeleid is pas zo kort in werking dat over de effectiviteit weinig valt te melden. Als dit beleid effect heeft zal het werkelijke aantal arbeidsongeschikten beneden het niveau van 1.3 miljoen komen te liggen. Er zal dan een buigpunt in de curve komen, waarbij deze niet boven een zeker niveau zal stijgen. Uitgegaan is van de veronderstelling dat het huidige beleid effect zal hebben.
- Voor de prognose werd vervolgens toegepast een groeicurve en wel de Gompertzcurve in de volgende vorm

$$Y_t = c e^{-\alpha\beta^{-t}} + \gamma Bt$$

Y_t = aantal WAO/AAW'ers

t = tijd

- α = regressiecoëfficiënt
 β = regressiecoëfficiënt
 γ = het percentage vroeg gehandicapten
 BT = de bevolking in jaar T
 c = $\frac{P_n + P_o}{2}$

Hierbij is

P_N = lineaire extrapolatie van het aantal arbeidsongeschikten vanaf het jaar 1979 exclusief de vroeg gehandicapten.

P_o = de C.P.B. prognose van het aantal arbeidsongeschikten exclusief de vroeg gehandicapten.

Hieruit volgde de volgende waarden

α = 2,17

β = 1,11

C = 1021

R^2 = 0,98

Er kan dus van een goede aansluiting worden gesproken. Natuurlijk blijft de waarde van C tot op zekere hoogte onzeker. Dat deze waarde boven de CPB-prognose zal komen te liggen (P_o in de formule) mag gezien de sterke stijging van het aantal WAO'ers, die groter is dan door het CPB werd voorzien, worden aangenomen.

Dat deze waarde beneden het niveau van de lineaire extrapolatie zal komen te liggen is moeilijker aannemelijk te maken. Toch zal dit op den duur gebeuren. Immers deze lineaire extrapolatie impliceert dat de intredkansen voortdurend groter zijn dan de uitredkansen, hetgeen per definitie niet mogelijk is. De vraag is echter wanneer of anders geformuleerd bij welke hoogte deze intredkansen gaan dalen. Dit zal sterk worden beïnvloed door de leeftijdsopbouw van de beroepsbevolking. Gaat deze naar een stabielere opbouw dan zal ook hierdoor een vermindering in de intredkansen optreden. Tot het jaar 2000 is er nog sprake van een toename van onze bevolking. Op grond hiervan kan dus nog een behoorlijke toename van de instroom in de WAO verwacht worden. De uitkomst van de lineaire extrapolatie kan beschouwd worden als een maximum raming van het aantal arbeidsongeschikten. De uitkomst van de met de formule gevonden aantallen geeft dan een minimum raming weer die naar niveau gemeten praktisch overeenkomt met de langs additieve weg verhoogde CPB-prognose. In de verdere berekeningen is van de laatste schatting uitgegaan die geldt onder de clause ongewijzigd beleid. Wijzigd dit beleid zich niet dan moet ten minste met deze minimum raming rekening worden gehouden. Doen zich ongunstiger omstandigheden voor dan zal de maximum raming eerder worden bereikt. Door de splitsing in vroeg gehandicapten en overige arbeidsongeschikten leent onze prognose zich mede beter voor doorberekening. Ook daarom is deze prognose gebruikt bij de verdere bepaling van het arbeidsaanbod.

De uitkomsten van deze prognose voor vroeg gehandicapten en overigen staan in onderstaande tabel vermeld.

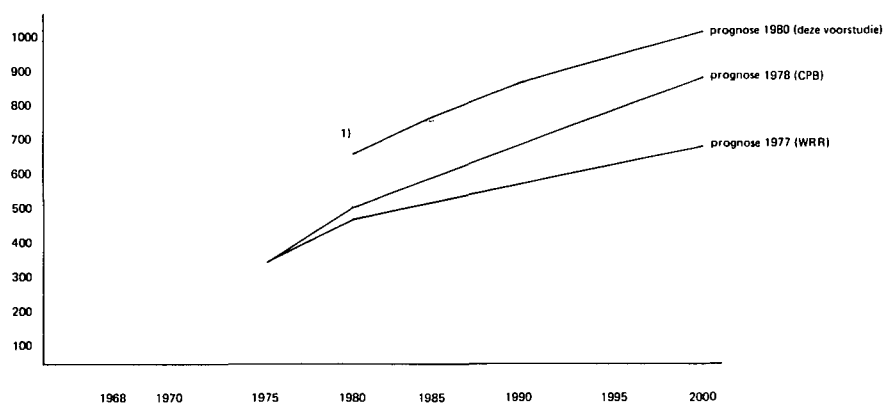
Tabel 5: Schatting WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden periode 1980-2000

Jaar	Vroeg gehandicaptedn	Overigen	Totaal
1980	60	587	647,0
1985	63	715	778,0
1990	65	819	884,0
1995	65	887	951,0
2000	65	931	996,0

In Bijlage II is tevens een leeftijdsverdeling per categorie weergegeven van de prognosejaren. De verdeling over de leeftijdsklassen is relatief gelijk aan de C.P.B.-prognose. Onlangs is bekend gemaakt dat op steeds jeugdiger leeftijd wordt afgekeurd. Dit verjongingseffect is nog niet helemaal verwerkt.

Voor een goed begrip zijn in de volgende grafiek bovengenoemde prognose samen met die van de W.R.R. uit 1977 en het C.P.B. uit 1978 getekend. Hieruit blijkt de stelselmatige onderschatting, die zo kenmerkend is voor de gehele ontwikkeling op dit terrein.

Grafiek 2: Aantal uitkeringsgerechtigden WAO/AAW in de periode 1967-2000
WAO/AAW
(x 1000)

1) niveau 1980 volgens verwachting van de S.V.R.

Overige aspecten van de WAO/AAW ontwikkeling

De verklaring voor de sterke toename van de WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden staat nog niet vast, al is er wel veel aandacht aan geschonken zowel van de medische kant als vanuit de sociaal-psychologische hoek. Vanuit de laatste gezichtshoek is meer aandacht besteed aan het gehele proces dat uiteindelijk leidt tot een afkeuring. Hieruit blijkt dat in veel gevallen meerdere factoren dan enkel strikt medische een belangrijke rol spelen, althans dat was de conclusie van een conferentie te Nijmegen gewijd aan langdurig ziekteverzuim en de WAO/AAW-problematiek, op 22 en 23 november 1979.

Naast de leeftijd blijkt het beroep een rol te spelen met name wanneer daarvoor weinig scholing nodig is. Ook worden allerlei productieprocessen steeds efficiënter ingericht. Dit gaat gepaard met een groter beroep, mentaal en fysiek op de werknemers. Constante aandacht en concentratie zijn daarbij nodig, maar betekent ook een constante belasting. De hoge produktiviteit van de Nederlandse werknemers kent zodoende wellicht ook zijn keerzijde.

Ook bestaansonzekerheid is nog als factor te noemen. Veel werknemers hebben meegemaakt hoe hun bedrijf, waar zij zich tot op zekere hoogte mee identificeerden, soms meerdere malen fuseerde met andere bedrijven. Dit bracht allerlei organisatorische veranderingen met zich mee.

De produktietechnieken en daarmee de werkzaamheden zijn vaak ingrijpend veranderd wegens de voordelen van schaalgrootte, grote beheersbaarheid, nieuwe technieken, etcetera.

Zo voelden veel werknemers zich niet zeker van hun toekomstige werk. Het gevaar, denkbeeldig of niet, was steeds aanwezig, dat zij op een dag overbodig zouden blijken. Deze onzekerheid schijnt nu een ernstige bedreiging te vormen voor de gezondheid.

Nader onderzoek op dit punt lijkt dringend gewenst. Immers, de voordelen van een rationelere produktie dienen niet verloren te gaan door een verhoging van de maatschappelijke kosten. Men kan zich afvragen waarom bepaalde veranderingen in de produktiestructuur leiden tot ziek worden en vervolgens tot een arbeidsongeschiktheidsverklaring. Een dergelijke vraag kan alleen maar worden beantwoord tegen de achtergrond van bredere maatschappelijke veranderingen, de ontwikkeling van ons waarden - en normenpatroon met betrekking tot het ziek-zijn en de veranderingen die optreden in de kwaliteit van de arbeid. Deze kwaliteit van arbeid wordt niet enkel bepaald door het werk dat men doet maar ook door de zekerheid van het hebben van werk en door de werkgever waarbij men werkt.

Ten slotte dient te worden gewezen op het vermoeden dat onder de WAO veel verborgen werkloosheid schuil gaat. In de ESB van 16 januari 1980 trachten drs. F.A.J. van der Bosch en drs. C. Petersen de omvang van deze verborgen werkloosheid vast te stellen. Zij concluderen door een vergelijking van het WAO-bestand met het APB-bestand dat er momenteel vermoedelijk al meer dan 150.000 manjaren van de WAO als werkloosheid bestempeld moet worden, hetgeen neer zou komen op een werkloosheidspercentage van 8,5%. (Daarbij is interessant dat ook in ander landen zoals de Verenigde Staten en Groot Brittannië waar in deze publikatie naar wordt verwezen de arbeidsongeschiktheid een toename laat zien.) Daar de vergelijkingsbasis, ABP invaliditeitstoekenningen moeilijk te hanteren is wegens de grote verschillen in arbeidsomstandigheden, arbeidszekerheid en dergelijke, brengen de onderzoekers correcties aan. De vraag blijft of hun correcties groot genoeg zijn. De conclusie dat er een aanzienlijke verborgen werkloosheid in de WAO voorkomt wordt hier echter niet door aangetast. Elke WAO-prognose dient derhalve mede in dit licht te worden gezien.

Stel nu dat het aandeel van deze verborgen werkloosheid zich zal stabiliseren op een niveau van 40%. Dit mag verondersteld worden op grond van de resultaten van beide onderzoekers. Bij de in deze publikatie gehanteerde prognose zal het aantal werklozen in de WAO dan zijn opgelopen tot 275.000 in het jaar 2000. Dit alles uiteraard bij ongewijzigd beleid. De kans dat dit beleid zich niet zal wijzigen lijkt mede hierdoor vrij klein zodat een dergelijke berekening slechts een zeer betrouwbare waarde heeft, namelijk meer een signaal dan een geldige indicator.

Ingrijpen in het proces van afkeuring zou alleen zin hebben, als dit op tijd gebeurt; dat wil zeggen niet wanneer de afkeuring voor de deur staat dus na elf maanden in de ziektewet te hebben gelopen. Elf maanden is nu de officiële termijn waarna pogingen tot reïntegratie kunnen worden ondernomen. Dit zou veel eerder in dit gehele proces moeten gebeuren, gesproken wordt wel over 6 weken na de ziektemelding. Alleen zo kan een poging nog succes hebben. Het ziek zijn stigmatiseert, terwijl veel bedrijven door de nood gedwongen er vaak toe overgaan de onbezette arbeidsplaatsen door een ander te laten vervullen. Deze uitschakeling in het bedrijf en de stigmatisering hebben een sterk desintegrerende werking.

Dit proces van desintegratie gaat door na de dag van afkeuring. Veel mensen met een WAO/AAW-uitkering raken steeds verder geïsoleerd. In feite hoeft dit geen verbazing te wekken. De persoon die wordt afgekeurd krijgt wel financiële compensatie door zijn uitkering, maar hij wordt niet gecompenseerd voor de overige functies die arbeid heeft in onze samenleving. Hoewel het arbeids-ethos zich wijzigt is betaalde arbeid in onze maatschappij nog steeds voor een belangrijk deel zingevend, tijdsvullend en tijdstructurend. Deze drie functies van arbeid komen alle te vervallen als men arbeidsongeschikt wordt verklaard. Daarom blijkt de WAO/AAW-uitkering in sommige gevallen geen 'oplossing'; sommige mensen met een uitkering worden steeds zieker.

De financiële -compensatiefilosofie die ten grondslag ligt aan onze sociale verzekeringswetten, werkt in veel gevallen uitstekend. In het WAO/AAW-kader lijkt deze filosofie echter te kort te schieten, in sommige of in veel gevallen, dat

staat nog niet vast. Het is daarom verheugend dat in sommige plaatsen (bijv. in Gouda door de provincie Zuid-Holland, in Rotterdam door het Gemeentebestuur) wordt gewerkt aan een zekere reïntegratie van deze mensen door het verschaffen van activiteiten. Ook het W.R.R.-project Arbeid houdt zich bezig met deze fundamentele problematiek.

Geheel los hiervan staat dat de bevolking en dus ook de beroepsbevolking op een andere manier is gaan leven sinds de toeneming van de welvaart.

Men is actiever, doet meer aan sport, rookt en drinkt meer, gaat met de auto naar het werk, onderneemt avontuurlijke vakanties. Allemaal verschijnselen die een verhoogd risico met zich mee brengen. Zij verhogen de kans op een ongeluk of op ziekte. Dit maakt de gehele WAO/AAW-problematiek extra gecompliceerd.

Ten slotte dient de dubbele relatie vermeld te worden tussen de WAO/AAW-problematiek en de arbeidsmarkt. Verondersteld mag worden dat het grote aantal WAO/AAW'ers een invloed heeft op de allocatie-mechanismen op de arbeidsmarkt. Onze arbeidsmarkt, die momenteel wordt gekenmerkt door zowel een tekort aan arbeidsplaatsen als een tekort aan bepaalde werknemers, is geen voorbeeld van een optimale allocatie. Een verdere verstoring door de toename van de WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden moet worden gevreesd.

2.5. Overige niet-deelname

De berekening van de beroepsbevolking is voor wat betreft de mannen en de ongehuwde vrouwen uitgevoerd door de categorieën scholieren en arbeidsongeschikten per leeftijdsklasse ervan af te trekken. Daarnaast is rekening gehouden met een constant aandeel bij de mannen van 2% dat niet deelneemt aan het arbeidsproces zoals dat bleek uit de AKT '73 en de AKT '75. In feite zitten er onder deze 2% veel vroeg gehandicapten. Bij de aftrek van het aantal WAO'ers is deze groep niet meegenomen om dubbele reducties te voorkomen.

Voor de ongehuwde vrouw ligt deze kwestie nog gecompliceerder omdat onder deze groep veel meer vrouwen voorkomen die een arbeidsloos leven leiden dan enkel uit de omvang van de categorie met invaliditeit is te verklaren. De hiernavolgende tabel toont de gebruikte reductiepercentages die zijn gebaseerd op de arbeidskrachtentellingen waarbij voor de toekomst een geleidelijke daling van deze percentages is verondersteld. Op dit punt is deze schatting conform de vorige W.R.R.-prognose.

Tabel 6: Het percentage ongehuwde vrouwen dat geen beroepsarbeid verricht en ook geen dagonderwijs volgt

Leeftijd	1980	1985	1990	1995	2000
15-19 jaar	4	3	3	3	3
20-24 jaar	5	4	3	3	3
25-29 jaar	6	5	4	3	3
30-34 jaar	8	6	5	4	3
35-39 jaar	12	8	6	5	4
40-44 jaar	18	13	8	6	5
45-49 jaar	24	17	12	9	6
50-54 jaar	29	23	18	13	8
55-59 jaar	33	28	24	18	12
60-64 jaar	36	32	29	23	18
Totaal	7	5	5	4	4

Duidelijk is de dalende tendens te zien. Behalve in de hogere leeftijdsgroepen zakt het niveau steeds meer tot de 2% die bij de mannen werd aangetroffen en grotendeels wordt verklaard op grond van reeds aanwezige invaliditeit. In sommige gevallen zal bovendien een deel van deze ongehuwde vrouwen een vaste relatie hebben, waardoor in sommige opzichten het verschil met de categorie gehuwde vrouwen wegvalt.

Bij de groep gehuwde vrouwen is de berekening van de beroepsbevolking niet uitgevoerd door middel van reducties op de bevolking per leeftijdsklasse, maar rechtstreeks door bepaling van de deelnamepercentages. Hieraan is de volgende sub-paragraaf gewijd.

2.6. De participatie van de gehuwde vrouw

In 1960 werkte minder dan 7% van de gehuwde vrouwen tussen de 15 en 65 jaar. Geleidelijk is daarin een verandering gekomen. De afname van het aantal kinderen per gezin en de toename van bepaalde faciliteiten zoals creches, opvang op school en dergelijke maken het gehuwde vrouwen mogelijk te gaan werken. Ook de verdere emancipatie van de vrouw zal niet zonder invloed zijn gebleven.

Het is moeilijk in te schatten welk aandeel deze factoren ieder afzonderlijk hebben gehad op de participatiegraad. Ook vanuit de vraagzijde zijn daarbij sterke veranderingen opgetreden die dit proces nog gecompliceerder maken. Er is een sterke verschuiving van industriële bedrijfstakken naar de dienstverlening. In die bedrijfssector werkten vanouds relatief meer vrouwen.

Dit alles heeft ertoe geleid dat in 1977 het deelnemingspercentage in de leeftijdsgroep 15-64 jaar is opgelopen tot 33% voor alle vrouwen en voor gehuwde vrouwen tot 26%. Dit is een forse toename.

Voor prognosedoeleinden is van belang of dit proces van toenemende inschakeling van gehuwde vrouwen nog door zal gaan of zich zal stabiliseren. Hiervoor is allereerst nagegaan hoe de situatie is in het buitenland.

In grafiek 3 is de situatie weergegeven in Zweden. Het aanbod van vrouwen is gesplitst naar het wel of niet hebben van kinderen beneden de leeftijd van zeven jaar.

Het is interessant dat gedurende de zeventiger jaren, die economisch voor Zweden minstens even moeilijk zijn geweest als voor Nederland, de participatiegraad van vrouwen nog steeds toeneemt. Dit geldt ook voor de subgroep van vrouwen met kinderen beneden de leeftijd van zeven jaar. Nu verschilt de Zweedse situatie aanzienlijk met de Nederlandse. Er mag dus zeker niet zonder meer van worden uitgegaan dat dezelfde verhoudingen op korte termijn in Nederland verwerkelijkt zullen worden. Niettemin mag geconstateerd worden dat een participatiegraad van 60% aan het begin van de jaren zeventig in Zweden voor Nederlandse verhoudingen reeds zeer hoog is.

Het beleid in Zweden is er nog steeds op gericht alle obstakels weg te nemen, die verhinderen dat vrouwen deelnemen aan het arbeidsproces.

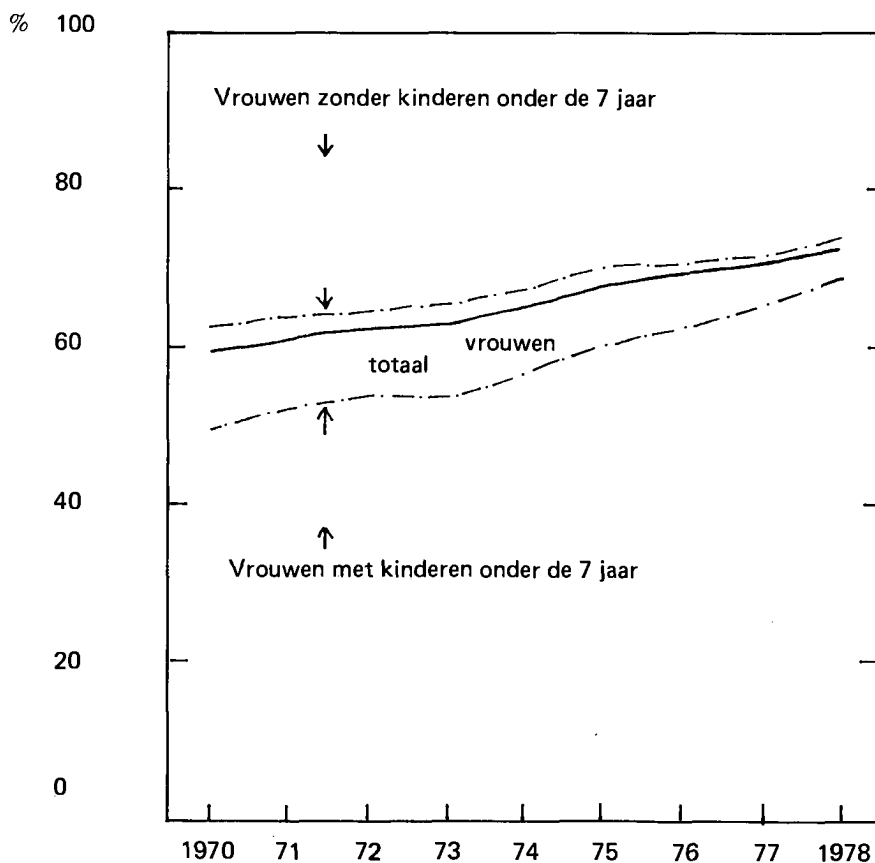
Een studiec ommissie van de Europese Gemeenschap heeft de economische gevolgen nagegaan van demografische ontwikkelingen tussen 1975 en 1995. Zij verwacht de volgende ontwikkelingen voor deze periode in de afzonderlijke lidstaten. Deze voorspellingen zijn helaas niet gesplitst naar burgerlijke staat. De corresponderende leeftijdsgroep is vanaf 15 jaar dus inclusief de personen ouder dan 65 jaar.

Tabel 7: Deelname van vrouwen in procenten van de bevolking van 15 jaar en ouder in de periode 1975-1995

	1975	1980	1985	1990	1995
België	31.1	34.3	36.5	39.7	42.4
Duitsland	37.4	39.0	40.9	43.4	44.6
Denemarken	45.4	47.3	48.5	49.3	49.8
Engeland	44.4	46.7	48.4	49.6	50.5
Frankrijk	40.5	42.1	43.3	44.3	45.3
Italië	22.9	25.8	28.1	31.1	34.3
Ierland	28.1	30.7	34.3	37.6	40.5
Luxemburg	28.3	30.9	33.2	34.9	35.7
Nederland	22.5	25.9	30.1	34.4	38.3

Bron: The economic implications of demographic change in the European Community 1975-1995 Brussel 1978.

Grafiek 3: Vrouwelijke beroepsbevolking als een percentage van de gehele vrouwelijke bevolking van 16-64 jaar (jaarlijkse gemiddelden in Zweden*).

*) Overgenomen uit een nota van Gustaaf Adlercreutz, geschreven ten behoeve van de werkconferentie Problems and Developments in the field of Labour policy gehouden door de W.R.R. op 13 en 14 december 1979 te 's-Gravenhage.

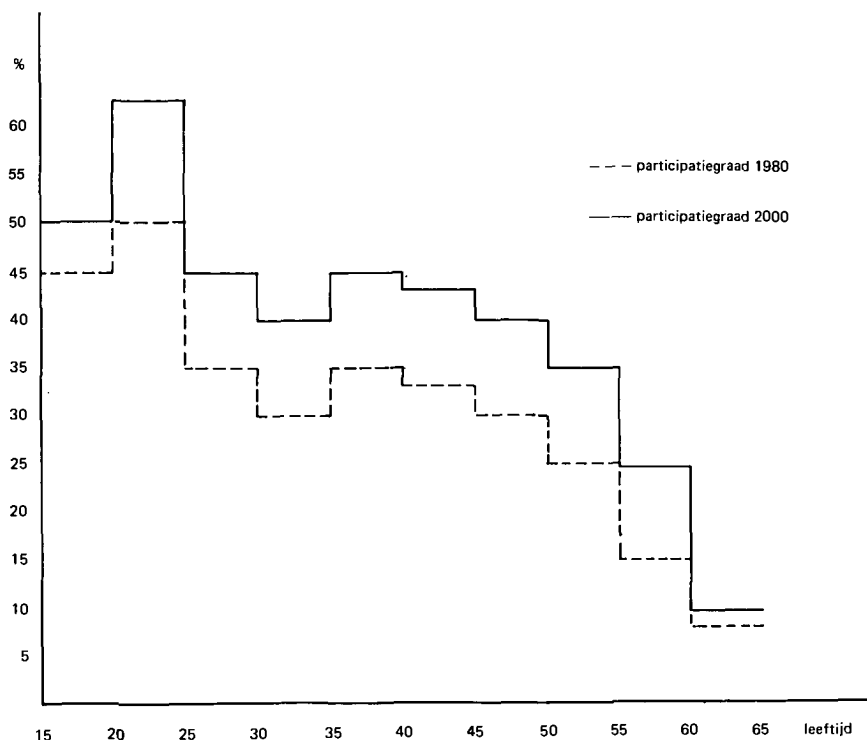
Opmerkelijk is dat Nederland de laagste plaats inneemt, althans in 1975. De ons omringende landen die cultureel het meest met onze samenleving overeenstemmen laten veel hogere percentages zien. Van alle landen wordt een toename van de participatiegraad verwacht maar deze toename is niet in elk land gelijk. Het Nederlandse cijfer stijgt vrij snel, sneller dan in Italië, dat qua niveau in 1975 vrijwel met Nederland overeenkwam.

In grafiek nr. 4 zijn de deelnamepercentages in beeld gebracht van gehuwde vrouwen per leeftijdscategorie voor de prognosejaren 1980-2000. De tussenliggende jaren 1985, 1990 en 1995 zijn interpolaties. Het verloop van de curve voor 1980 is afgeleid uit het patroon van de jaren zeventig. Deze curve is twee-toppig. Eerst wordt een hoogtepunt bereikt in de leeftijdsgroep 20-25 jaar om vervolgens te dalen tot een dieptepunt in de leeftijdsgroep 30-35 jaar. Dit patroon wordt veroorzaakt doordat nog zeer veel vrouwen thuis blijven voor het opvoeden van de kinderen.

Na het 35ste levensjaar komt er aanvankelijk een toename, die geleidelijk aan weer iets zakt. Een veelgehoorde klacht juist in de oudere leeftijdsgroepen is dat vrouwen een dubbele baan, de betaalde werkring en het huishouden thuis, als een grote belasting gaan ervaren. Eveneens speelt mee de situatie op de arbeidsmarkt waar een voorkeur valt voor jongere mannen en vrouwen. Een derde factor is de leeftijdsopbouw van de WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden. Dit alles veroorzaakt niet alleen de geleidelijke afname na het 40ste levensjaar, maar ook de sterke afname na het 55ste en 60ste levensjaar. Hier komt dan nog bij de vervroegde perionering in de laatste leeftijdsklassen.

Dit patroon is ook voor het jaar 2000 in grote trekken aangehouden. Het gemiddelde niveau is 8 procentpunten hoger dan de 30% in 1980. Voor deze niveauverhoging is aansluiting gezocht bij de prognose van het C.P.B., de eerder genoemde EEG-publikatie en de hierboven beschreven leeftijdscurve van deel-

Grafiek 4: Deelname van gehuwde vrouwen aan het arbeidsproces in de jaren 1980 en 2000

name aan het arbeidsproces. Door dit laatste zwaarder te laten wegen komt deze prognose één procentpunt hoger dan de C.P.B.-prognose. Nogmaals: het gaat hier zuiver om een aanbodberekening. Of alle vrouwen ook werk zullen vinden hangt grotendeels af van de economische omstandigheden in de toekomst. Men dient er echter wel van uit te gaan dat ten minste dit aantal gehuwde vrouwen zal willen werken.

In de groep 15-20 jaar is de stijging tussen 1980 en 2000 gemiddeld minder. Het betreft hier overigens een zeer kleine groep. In leeftijdsgroep 20-25 jaar is de toename iets groter dan normaal. Aangenomen is dat de bezwaren tegen het doorwerken na het huwelijk geleidelijk aan verder verdwijnen.

De geboorte van het eerste kind zal steeds meer het tijdstip bepalen waarop gehuwde vrouwen uit het arbeidsproces treden. De curve daalt vervolgens met steeds 10 procentpunten om na het 35ste jaar aanvankelijk weer met 10 procentpunten te stijgen. Ook de curve daarna verloopt geleidelijk, via het bekende patroon, om echter op het 60ste jaar sterker te dalen, praktisch tot het niveau van 1980. Door allerlei regelingen van vervroegde uittreding dan wel via een vrijwillig uittreden zakt het deelnemingspercentage in deze groep zeer sterk zoals reeds werd betoogd. Dit verschijnsel zal vermoedelijk in de toekomst eerder toe-dan afnemen. De deelname in deze leeftijdscategorie zal minder stijgen dan het gemiddelde voor alle leeftijdsklassen.

3. VAN PERSONEN NAAR MANJAREN

Nadat rekening is gehouden met alle factoren zoals die in de vorige paragraaf zijn besproken en de beroepsbevolking is vastgesteld in personen per categorie kan het arbeidsvolume worden berekend. Immers niet iedereen werkt per dag of per week even lang.

Juist nu de deeltijdarbeid aan populariteit wint is het zinvol het arbeidsvolume te berekenen naast de beroepsbevolking in personen.

Nog twee factoren zijn hierbij van belang, te weten het aantal zelfstandigen en de frictie-werkloosheid.

Zonder aannames met betrekking tot deze factoren kan het arbeidsvolume niet worden berekend. Daarom wordt hierna aan deze drie factoren, deeltijdarbeid, zelfstandigen en frictiewerkloosheid afzonderlijk aandacht besteed.

3.1. Deeltijdarbeid

Bij deeltijdarbeid gaat het om het aantal personen dat deeltijdarbeid verricht en het gemiddelde aantal uren dat zij werken. De meest recente cijfers zijn van de Arbeidskrachtentelling (AKT) 1973 en 1975 en staan wat betreft de gemiddelde duur in onderstaande tabel vermeld.

Tabel 8: Gemiddeld aantal gewerkte uren van deeltijdarbeiders

Categorie	AKT 73		AKT 75	
	uren	als % van 40 uur	uren	als % van 40 uur
mannen	21.52	56	24.24	61
vrouwen ongehuwd	—	—	21.52	55
vrouwen gehuwd	—	—	17.52	45
vrouwen totaal	18.32	46	18.51	47
mannen en vrouwen	19.28	49	30.28	52

Een toename van de gemiddelde duur in alle groepen blijkt uit bovenstaande tabel. Het is een bescheiden toename.

Opvallend is wel dat de gemiddelde duur schommelt rond een halve werkweek, uitgaande van een normale werkweek van 40 uur.

De toename tussen 73 en 75 van het aantal deeltijdarbeiders is gering namelijk van 20% naar 21% mannen en vrouwen te zamen. Hier staat tegenover dat één procentpunt toename in twee jaar tijd van iets dat aanvankelijk nogal op weerstanden stuitte, toch enige betekenis heeft voor de toekomst als men tenminste zoals hier rekent met een periode van twintig jaar.

Voor de prognosejaren is uitgegaan van de volgende veronderstellingen. (Zie tabel 9).

De uitgangspunten voor de veronderstelling met betrekking tot de gemiddelde arbeidsduur zijn geweest dat de toename zoals die valt waar te nemen in het begin van de jaren zeventig door zal zetten tot een maximum van 70%. Afgezien van een arbeidstijdverkorting komt dit gemiddeld neer op ruim drie en halve dag.

Tabel 9: Schatting van aantal deeltijdarbeiders in 1980, 1990 en 2000

Categorie	1980	1985	1990	1995	2000
	aantal als %	aantal als %	aantal als %	aantal als %	aantal als %
mannen	6 %	7 %	8 %	9 %	10 %
vrouwen ongehuwd	20 %	22 %	25 %	27 %	30 %
vrouwen gehuwd	57 %	57 %	55 %	52 %	50 %

De stijging van het aantal mannelijke deeltijdwerknemers blijft tamelijk beperkt. Financiële belemmeringen zullen voorlopig verhinderen dat een substantieel groter deel van de mannen deeltijdarbeid gaat verrichten. Natuurlijk nemen de mogelijkheden snel toe als gehuwde vrouwen meer bij het arbeidsproces ingeschakeld zullen worden. Gezien de relatief bescheiden toename bij de gehuwde vrouwen mogen van deze ontwikkelingen nog geen al te grote gevolgen worden verwacht.

Bij de ongehuwde vrouwen stijgt het percentage deeltijdarbeidsters wat sneller dan bij de mannen, terwijl van een hoger niveau wordt uitgegaan. Vooral voor de wat oudere leeftijdscategorieën is te verwachten dat op den duur wat meer gebruik zal worden gemaakt van de toenemende mogelijkheden tot deeltijdarbeid door een halve of hele dag per week vrij te nemen.

Bij de gehuwde vrouwen staat het niveau van deeltijdarbeidsters in 1980 reeds op een zeer hoog niveau, namelijk 57%. In de komende twintig jaar, zakt dit percentage tot zo'n 50%.

De gedachte hierachter is dat door de grotere acceptatie van werkende gehuwde vrouwen in Nederland er geleidelijk aan meer faciliteiten gaan ontstaan. Zo wordt het niet alleen gemakkelijker om te gaan werken, maar ook om een volledige werkweek te aanvaarden.

Omdat ook het financiële aspect een rol zal spelen is een lichte teruggang van een op dit moment erg hoog niveau van deeltijdarbeid uitgerkend.

Op grond van de beschikbare cijfers kan nog niet geconcludeerd worden dat er wezenlijk andere leef- en werkpatronen onder invloed van deeltijdarbeid zijn ontstaan. Wel is er een zekere beweging te bespeuren. Hoe dit zich zal gaan concretiseren in de toekomst is nog niet aan te geven. De opvattingen over deeltijdarbeid in deze studie zijn opgesteld onder de condities van de huidige arbeidsethiek. Gezien de lange termijn van deze projecties zijn veranderingen in het arbeidsethos wel te verwachten.

3.2. De zelfstandigen

Bij de bepaling van het aantal manjaren dient rekening gehouden te worden met het aantal zelfstandigen. Hierbij wordt de traditionele regel gevolgd dat elke zelfstandige telt voor één manjaar. In werkelijkheid zullen veel zelfstandigen langer dan acht uur per dag of 40 uur per week werken. Wellicht zullen sommige minder dan deze norm werkzaam zijn, zij zijn dan te vergelijken met deeltijdwerkers. Inzicht in de omvang van deeltijd- en overwerkaspecten ontbreekt. Door het karakter van het werk kan bovendien van week tot week de arbeidsduur sterk verschillen.

Opmerkelijk is wel dat het aantal zelfstandigen steeds kleiner wordt. In 1959 waren er volgens het C.P.B. 90.500 zelfstandigen. Twintig jaar later in 1979 zijn er 64.100 zelfstandigen overgebleven, een daling van 30%.

Voor de periode tot 2000 is aangenomen dat deze daling zich wel doorzet maar in iets mindere mate dan in de voorafgaande jaren. Over de gehele periode

is de daling zo'n 20%. Men mag aannemen dat onder de groep zelfstandigen beroepen zijn die zich ook in de toekomst weten te handhaven.

In onderstaande tabel zijn de prognosewaarden opgenomen.

Tabel 10: Geschat aantal zelfstandigen in de periode 1980-2000 (x 100)

	1980	1985	1990	1995	2000
mannen	500	475	450	425	400
vrouwen	140	125	110	105	100
totaal	640	600	560	530	500

De verdeling over de categorieën ongehuwde en gehuwde vrouwen is globaal geschied naar rato van de aandelen in de beroepsbevolking.

3.3. Fricctie-werkloosheid

Na het aftrekken van de zelfstandigen van de beroepsbevolking resteert de afhankelijke beroepsbevolking. Deze afhankelijke beroepsbevolking moet vervolgens worden gecorrigeerd voor deeltijdarbeiders. Hiervoor dient het aantal personen te worden bepaald dat werkloos is als gevolg van de mobiliteit op de arbeidsmarkt, de zogenaamde frictie-werkloosheid. Veelal werd in het verleden een percentage van 1% toegepast. In slechtere tijden zoals de huidige periode zal er echter meer tijd nodig zijn voor het vinden van een nieuwe betrekking. De duur van de werkloosheid zal met het zoeken van een nieuwe betrekking toenemen. Waar precies de grens ligt is moeilijk te bepalen. In de Verenigde Staten waar tussen 1978 en 1979 het werkloosheidscijfer daalde van zo'n 9% naar 5% werd ook van officiële zijde opgemerkt dat de resterende werkloosheid alleen gevolg was van fricties op de arbeidsmarkt, dus niet van structurele of conjuncturele aard. Aan de seizoenswerkloosheid, toch nog steeds een belangrijk element, werd in dit verband geheel voorbijgegaan. Zou men echter 5% als frictie-werkloosheid voor Nederland toepassen dan zou de gehele werkloosheid hieraan toe te schrijven zijn. De hardnekkigheid van de huidige werkloosheid maakt dit niet erg plausibel. Ca. 40% van de werklozen zijn langer dan 6 maanden zonder werk. Dit is een indicatie van een structureel probleem, of dit nu aan de vraag- of aanbodzijde van de markt ligt.

Voor deze berekeningen is de frictie-werkloosheid gesteld op 1,5% van de afhankelijke beroepsbevolking, dat komt in de huidige situatie ongeveer overeen met 1/3 van de totale werkloosheid. Deze groep is overigens binnen twee maanden weer aan het werk. Dat tot een verhoging van de frictie-werkloosheid is besloten van 1% naar 1,5% is een gevolg van de overweging dat onze arbeidsmarkt onder invloed staat van een steeds gecompliceerder wordende structuur van onze economie.

Het brengen van de juiste man of vrouw op de juiste plaats gaat steeds meer tijd en moeite kosten.

4. HET ARBEIDSAANBOD EN ANDERE PROGNOSES

Nu alle factoren afzonderlijk zijn behandeld kunnen de resultaten van de berekeningen worden gepresenteerd. Ter vergelijking hierbij twee andere prognoses, namelijk de W.R.R.-prognose uit 1977 en de C.B.P.-prognose uit 1978. Tussen deze prognoses bestaan verschillen allereerst doordat de ontwikkelingen van de laatste jaren niet altijd goed waren voorzien en voorts doordat van verschillende uitgangspunten is uitgegaan. Bij diverse toekomstverkenningen is niet anders te verwachten. Het betreft hier dan ook geen fouten, maar verschillen in waardering van bepaalde ontwikkelingen. Al zijn deze nog zo gering, over een periode van twintig jaar kunnen ze aanzienlijke verschillen opleveren.

Tabel 11 geeft de beroepsbevolking in personen weer terwijl in Tabel 13 het arbeidsvolume is opgenomen. Beide zijn gesplitst naar geslacht per prognosejaar. De prognose W.R.R. 1977 heeft geen aparte cijfers voor het jaar 1995, zodat als gevolg hiervan gegevens ontbreken voor 1995 in de desbetreffende kolom.

Tabel 11. Arbeidsaanbod in personen (x 1000) van drie prognoses over de periode 1980-2000

Jaar	WRR 1977*)	CPB 1978**)	W.R.R.- Voorstudie 1980
1980			
mannen	3658,3	3708,9	3578,0
vrouwen	1622,6	1533,4	1603,8
totaal	5280,9	5242,3	5181,8
1985			
mannen	3890,4	3859,0	3685,4
vrouwen	1803,4	1694,0	1759,7
totaal	5693,8	5553,0	5445,1
1990			
mannen	4065,7	4012,0	3809,7
vrouwen	1931,0	1858,1	1922,5
totaal	5996,7	5870,1	5732,2
1995			
mannen	—	4079,2	3898,4
vrouwen	—	1931,7	2006,9
totaal	—	6010,9	5905,3
2000			
mannen	4136,3	4048,3	3892,2
vrouwen	1998,3	1962,0	2049,9
totaal	6134,6	6010,3	5942,1

*) Gepubliceerd in Arbeid van nu tot 2000, variant A.

***) Gepubliceerd in monografie nr. 22 C.P.B.

Uit de beroepspersonen-prognose blijkt duidelijk een afname van het totaal voor alle jaren. Splitst men deze naar geslacht, dan blijkt de zaak iets gecompliceerder te liggen.

De groep mannen neemt vrij sterk af in de jongste prognose, Voorstudie 1980, onder druk van de toegenomen aantallen WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden. De verschillen tussen C.P.B. 1978 en Voorstudie 1980 voor mannen blijft verder vrij stabiel ondanks de toename van het absolute aantal. Bij de groep vrouwen ligt de C.P.B.-prognose tussen beide andere prognoses in. De W.R.R. prognose uit 1977 ligt behalve in het laatste prognosejaar steeds iets boven de berekeningen uit 1980. Ten dele speelt ook hier het WAO-effect met name bij de ongehuwde vrouwen.

Het is belangrijk te weten wat voor effect de bevolkingsgroei heeft op de beroepsbevolking in de jeugdige leeftijdsklasse. Voor dit doel is onderstaande tabel opgenomen.

Tabel 12. Aandeel jeugdigen in de beroepsbevolking

leeftijd	1980		1985		1990		1995		2000	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
15-19 jaar	295,6	5,7	267,3	4,9	213,9	3,7	144,5	2,4	112,2	1,9
20-24 jaar	774,0	14,9	811,1	14,9	800,4	14,0	697,5	11,8	549,2	9,2
totaal	1069,6	20,6	1078,4	19,8	1014,3	17,7	842,0	14,2	662,4	11,1

Geleidelijk aan verminderen de aandelen van de jeugdigen in het totale bestand. Niettemin zullen de eerstkomende jaren toch in het teken staan van een sterke instroom. Gelet op de werkloosheid onder de jeugdigen stemt dit vooruitzicht tot nadenken. In de leeftijdsgroep tot 19 jaar bedroeg in december 1979 de werkloosheid 26.477, waarvan 65% werd gevormd door meisjes. In de leeftijdsgroep tot 25 jaar bedroeg de werkloosheid 68.162 personen met een tamelijk gelijke verdeling over de geslachten. De totale werkloosheid komt uit op 94.639 personen. Dit is bijna 9% van de beroepsbevolking. Gevreesd moet worden dat dit aandeel onder druk van de toename van de beroepsbevolking nog kan oplopen. (Zie tabel 13)

Uit de arbeidsvolumecijfers blijkt dat de prognoses van de W.R.R. en van deze Voorstudie stelselmatig hoger uitkomen dan de C.P.B.-prognoses. De reductie van personen naar manjaren is bij het C.P.B. dus groter, immers de personenprognoses van het C.P.B. was voor ieder prognosejaar hoger dan de Voorstudie-prognose.

Dit wordt vooral veroorzaakt door de aannames betreffende de deeltijd gesplitst naar aantallen en gemiddelde werkweek. Hierover wordt uiterst summier door het C.P.B. gerapporteerd. De verschillen tussen beide prognoses C.P.B. 1978 en deze Voorstudie zijn in arbeidsvolumecijfers groter dan de verschillen bij de beroepsbevolking in personen waarbij het teken zich bovendien wijzigt. De ontwikkeling van de deeltijdarbeid wordt voor de mannen vrij bescheiden ingeschat door de Voorstudie maar naar het schijnt ook voor de vrouwen. Dit blijkt uit de reducties van personen naar manjaren die bij vrouwen in de C.P.B.-prognose optreedt.

Gaat men na wat de toetreding tot de arbeidsmarkt is geweest in de periode 1960 en 1980 dan blijkt dat het arbeidsvolume absoluut even sterk is gestegen als nu wordt verwacht in deze voorstudie voor de komende periode van twintig jaar, namelijk ± 700.000 arbeidsplaatsen.

De bevolking is daarentegen veel sneller gestegen tussen 1960 en 1980 dan die zal stijgen tussen 1980 en 2000. Op grond hiervan zou men dus een minder snelle stijging van het arbeidsvolume verwachten. Men dient echter rekening te houden met het feit dat bij deze berekeningen is uitgegaan van een minder

Tabel 13. Arbeidsvolume in manjaren (x 1000) voor drie prognoses over de periode 1980-2000

Jaar	WRR 1977	CPB 1978	WRR- Voorstudie 1980
1980			
mannen	3521,6	3602,3	3524,0
vrouwen	1410,6	1222,5	1377,0
totaal	4932,2	4824,8	4901,0
1985			
mannen	3716,5	3743,4	3618,4
vrouwen	1548,8	1305,9	1500,7
totaal	5265,3	5049,3	5119,1
1990			
mannen	3839,7	3872,7	3729,7
vrouwen	1647,5	1386,5	1645,1
totaal	5487,2	5259,2	5374,8
1995			
mannen	—	3927,9	3806,4
vrouwen	—	1385,5	1737,0
totaal	—	5313,4	5543,4
2000			
mannen	3800,6	3883,6	3789,1
vrouwen	1659,0	1368,4	1793,0
totaal	5459,6	5252,0	5582,1

snelle toename van het aantal arbeidsongeschikten als tussen 1967 en 1980 is opgetreden. Daarnaast speelt mee de grotere participatie van de gehuwde vrouw die opgelopen is van 7% in 1960 tot 38% in het jaar 2000.

Een aantal arbeidsreductiemaatregelen zoals het optrekken van de leerplichtige leeftijd kan niet door blijven gaan terwijl een dergelijke maatregel door de opbouw van de bevolking in de toekomst ook minder gewicht in de schaal zou leggen. Dit alles overziende kan worden vastgesteld dat de voorbije twintig jaar in veel opzichten structureel anders zijn en daarom ook andere uitkomsten bieden dan de komende twintig jaar. Een variabele die het verwachte arbeidsvolume wezenlijk kan aantasten is een andere keus tussen betaalde en onbetaalde arbeid waardoor meer deeltijdarbeid kan worden gerealiseerd.

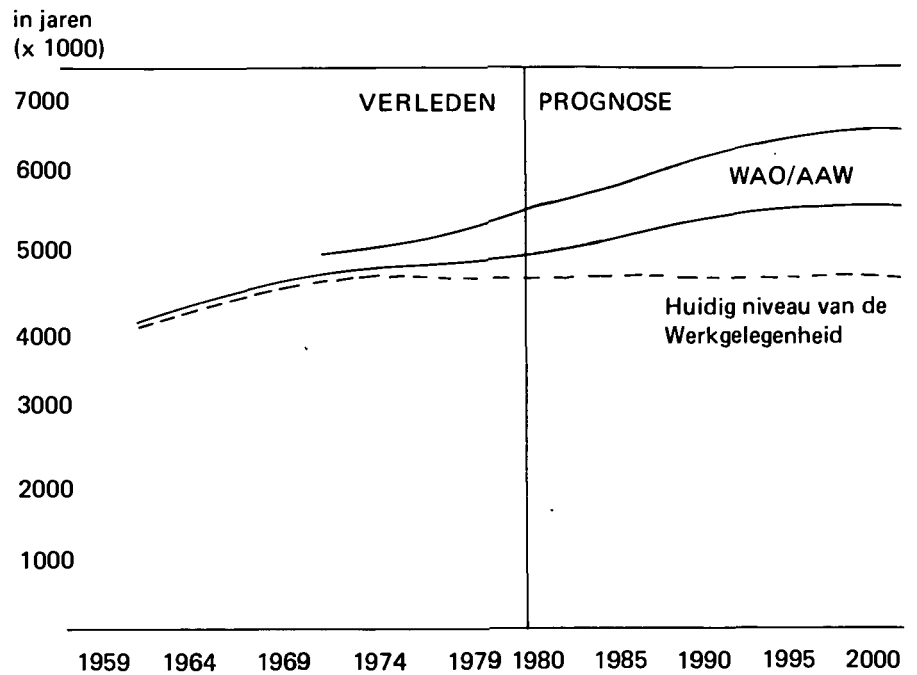
In paragraaf 6 staat mede om deze reden een variant, waarbij een sterke toename van het fenomeen deeltijdarbeid wordt doorberekend. Voorhands valt te constateren dat de voorspelling voor 1980 van het C.P.B. achterloopt bij de gehanteerde niveaus in de Macro-Economische Verkenning 1980 van het C.P.B.

De verschillen komen uiteindelijk neer op een verwachte groei van het arbeidsvolume van 10,2% bij W.R.R. 1977, van 8,5% bij C.P.B. 1978 en 13% in deze Voorstudie. De druk op de arbeidsmarkt zal in het geval van de laatste prognose het sterkst toenemen en indien de vraag tekortschiet zal als gevolg hiervan de werkloosheid, verborgen of niet, hierbij het grootst zijn. Wat betreft deze verborgen werkloosheid kan nog worden opgemerkt dat deze zich vooral voor zal doen onder gehuwde vrouwen tenminste indien er te weinig arbeidsplaatsen zal worden gevormd in de komende jaren. Zou dit ontmoedigings-effect optreden en de toetreding tot de arbeidsmarkt van gehuwde vrouwen constant blijven op het niveau van 1980 dan zal het arbeidsvolume uitkomen

op een niveau van 5.1 miljoen in 1985, 5.2 miljoen in 1990 en 5.3 miljoen in 1995 en het jaar 2000. Dit houdt in dat het niveau van de C.P.B.-prognose zeer dicht wordt benaderd.

De prognose van deze Voorstudie is in Grafiek 5 uitgebeeld.

Grafiek 5. Ontwikkeling en prognose arbeidsvolume WAO/AAW, werkloosheid en werkgelegenheid periode 1959-2000

5. HET ARBEIDSAANBOD EN DE VRAAG.

5.1. De structuur van de werkgelegenheid.

Berekening van het aanbod van arbeid krijgt pas reliëf als deze geconfronteerd wordt met een bepaalde vraagontwikkeling. In het kader van deze publicatie is geen reële vraagontwikkeling opgesteld. Wel zijn drie extrapolaties uitgevoerd *enkel* met het doel inzicht te verschaffen in de orde van grootte van het berekende aanbod en eventueel consequenties te trekken uit de confrontatie tussen vraag en aanbod.

In het verleden toonde de vraagontwikkeling een opvallende ontwikkeling zoals in onderstaande tabel is te zien. Daarbij is een periode van twintig jaar genomen daar ook twintig jaar vooruit wordt gekeken.

Tabel 14. Ontwikkeling werkgelegenheid in de periode 1959-1979.

Arbeidsvolume	1959	1964	1969	1974	1979*
Loontrekkers bedrijven	2715	3111	3307	3355	3344
Zelfstandige bedrijven	905	841	776	715	641
Overheid	484	512	558	617	698
Gereg. arbeidsreserve	78	32	66	143	210
Totaal	4182	4496	4707	4830	4893

*Ingeschat op basis van CEP 1979 en MEV 1980.

De werkgelegenheid in bedrijven, zo blijkt, is sinds 1969 niet meer toegenomen. Er is een stagnatie opgetreden, in contrast met de voorliggende periode, toe de werkgelegenheid onder bedrijven in tien jaar tijd met 22% toenam. Het aantal zelfstandigen neemt zoals eerder bleek, geleidelijk af.

De werkgelegenheid bij de overheid heeft zich sterk uitgebreid en steeg van 12% van het totaal arbeidsvolume naar 14%. Relatief is deze stijging dus niet spectaculair.

Beziet men echter dat in twintig jaar de werkgelegenheid bij de overheid met 41% is toegenomen, dan wordt de stijging van de overheid pas beter zichtbaar.

De werkloosheidsontwikkeling is wellicht het meest opzienbarend. Hiervoor was 1964 het na-oorlogse topjaar.

Slechts 0,7 van de beroepsbevolking of 1% van de afhankelijke beroepsbevolking was toen werkloos. Dit is gelijk aan de frictie werkloosheid zodat gesteld mag worden dat in 1964 op papier volledige werkgelegenheid bestond. In feite heerste er een tekort aan arbeidskrachten. Vanaf die tijd is dan ook de intocht van gastarbeiders op gang gekomen.

Om een indruk te geven is onderstaande tabel opgenomen, uit de dissertatie: Sociaal economische aspecten van gastarbeid door dr. J.A.M. Heijke.

Tabel 15. Vreemdelingen afkomstig uit Middellandse Zeelanden in Nederland, 1960-1976, per 1 januari.

	1960	1964	1968	1972 ^{a)}	1976
Vreemdelingen	7.000	25.000	64.000	140.000	190.000
Bevolking Nederland	11.417.000	12.042.000	12.661.000	13.270.000	13.734.000
Vreemdelingen als percentage van de bevolking	0,1	0,2	0,5	1,1	1,4

a) De cijfers van 1972 zijn berekend op basis van gegevens over het aantal aanwezige vreemdelingen in 1969 en 1973 en de migratiesaldi in tussentijdse jaren.

Bron: CBS, Statistisch Zakboek en Ministerie van Justitie.

Duidelijk blijkt uit de tabel de enorme toename van het aantal vreemdelingen. In Nederland is deze omvang nog bescheiden in vergelijking met Duitsland en Frankrijk waar $\pm 7\%$ van de werkende beroepsbevolking tot de gastarbeiders behoort. Nederland zit dan met 2,4% duidelijk lager.

Een van de conclusies uit Heijke's dissertatie is dat vooral de ongeschoolde arbeidsplaatsen in de industrie bezet worden door gastarbeiders. Ongeschoolde Nederlanders schoven door naar de dienstensector die steeds meer in omvang groeide.

Terwille van een verder inzicht in de werkgelegenheid toont de onderstaande tabel de verdeling van de werkgelegenheid naar sectoren sinds het begin van deze eeuw.

Tabel 16. Werkgelegenheid in Nederland 1899-1980 (x1000)

Sector	1899		1920		1947		1960		1970		1975		1980 ¹⁾	
	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%	abs	%
Primaire sector	549	33	600	24	674	19	460	11	329	7	299	6	235	5
Secundaire sector	532	32	950	38	1242	35	1756	42	1772	38	1578	34	1550	33
Tertiaire sector	467	28	780	31	1169	33	1476	35	2028	43	2135	46	2200	47
Overheids sector	116	7	170	7	463	13	490	12	567	12	627	14	700	15
Totaal	1664	100	2500	100	3548	100	4182	100	4696	100	4639	100	4685	100

1) raming.

Onder overheidssector is hier verstaan de overheidsdiensten exclusief de overheidsbedrijven maar met inbegrip van onderwijs en medische diensten voorzover door de overheid wordt verzorgd. Deze indeling naar sectoren is schattenderwijze verricht aan de hand van de publikatie zeventig jaar statistiek van het CBS en het Centraal Economisch Plan 1979.

Deze cijferreeks over een zeer lange termijn laat de geweldige dynamiek zien die aanleiding heeft gegeven tot zulke drastische verschuivingen.

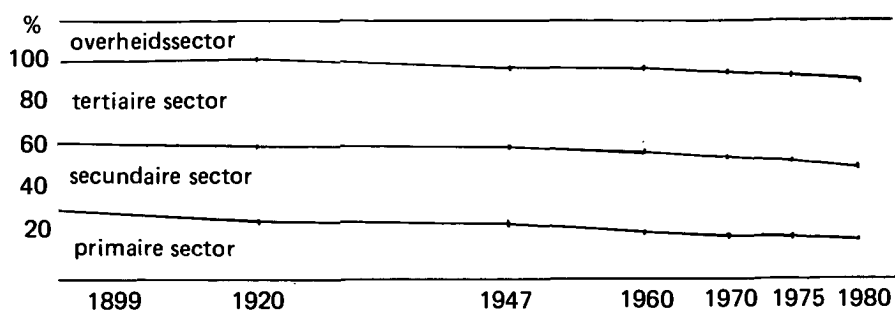
Landbouw is gedaald van 31% wat toen al in vergelijking met andere landen laag was tot 6% in 1975 en schijnt nu zelfs beneden de 5% te liggen.

De industrie zo valt op is sterk gegroeid maar neemt de laatste jaren af.

De zakelijke dienstensector is het sterkst gegroeid van alle sectoren. Eveneens een verschijnsel dat te zien valt in alle Westerse landen, zij het niet overal gelijk. Zo was in 1900 de dienstensector in de VS al even groot als de industrie en deze is in latere jaren alleen maar toegenomen. Vanuit het oogpunt van de werkgelegenheid is dit land meer een gemengde economie dan een industriële economie. Hiertegenover staat een land als Duitsland waar pas in 1978 de dienstensector qua werkgelegenheid belangrijker werd dan de industrie. Veel hangt uiteraard af van de regionale situatie. Een deel van de Nederlandse dienstensector verzorgt economische diensten ten behoeve van Duitsland, waardoor tussen deze twee landen een zekere specialisatie is opgetreden, die terug is te vinden in de werkgelegenheids cijfers.

Ten slotte de overheid; de overheidssector laat een stabiele groei zien met als resultaat een relatieve verdubbeling in zeventig jaar. Dit houdt verband met de toegenomen taken die aan de overheid zijn toebedeeld.

Grafiek 6. Ontwikkeling Werkgelegenheid per sector periode 1899-1975.

5.2. Extrapolaties van de vraag naar arbeid.

Welke toekomstige ontwikkelingen mogen nu verwacht worden?

- I. Stel dat de huidige tendens zich doorzet dus dat de werkgelegenheid die sinds 1969 niet of nauwelijks is gegroeid stabiel blijft op het niveau van 1979.
De werkgelegenheid bedroeg in dat jaar 4685 manjaren (x 1000).
- II. Een tweede extrapolatie zou kunnen zijn als de werkgelegenheid zou groeien overeenkomstig de groei van de afgelopen twintig jaar. We zien immers ook twintig jaar vooruit. Met behulp van een eenvoudige groei-formule van de vorm AOe^{xt} kan dan de werkgelegenheid voor de prognose-jaren worden bepaald.
 AO = de werkgelegenheid in 1979
 x = de groeivoet over 1959-1979 van de werkgelegenheid
 t = het aantal jaren, in dit geval dus 20.
- III. Een derde extrapolatie ontstaat door uit te gaan van de gewenste situatie. Deze extrapolatie krijgt dan een taakstellend karakter. Uitgaande van de doelstelling van ten hoogste 150.000 werklozen zoals door de regering werd gesteld bij de indiening van Bestek '81 zou men kunnen redeneren dat de werkloosheid nooit groter mag worden dan het relatieve niveau uitgedrukt in een percentage van het bruto arbeidsaanbod per prognosejaar. Dit komt neer op 3.1%.

Onderstaande tabel geeft de uitkomsten van deze drie extrapolaties.

Tabel 17. Drie extrapolaties van de werkgelegenheid in manjaren (x 1000) voor de periode 1980-2000.

Arbeidsvraag	1980	1985	1990	1995	2000
Extrapolatie I werkgelegenheid stabiel op het niveau van 1979	4685	4685	4685	4685	4685
Extrapolatie II werkgelegenheid groeit overeen- komstig de periode 1959-1979	4706	4862	5023	5189	5362
Extrapolatie III gewenste situatie	4751	4962	5209	5373	5411

5.3. Confrontatie van vraag en aanbod van arbeid.

Indien we het aanbod van arbeid in manjaren vergelijken met de vraag naar arbeid zoals geschat volgens de drie extrapolatiemethoden dient eerst de al berekende frictie-werkloosheid in mindering te worden gebracht op het arbeidsaanbod. Door vervolgens het aanbod met de vraag te verminderen vinden we de structurele werkloosheid. Immers op de lange termijn wordt traditioneel afgezien van conjuncturele schommelingen. Voorzichtigheid is wel geboden daar de resultaten van de aanbodberekeningen harder zijn dan de vraagberekeningen. De confrontatie geschied enkel voor analytische doeleinden.

De navolgende tabel geeft een overzicht.

Tabel 18. Confrontatie vraag en aanbod van Arbeid (x 1000 manjaren).

	1980	1985	1990	1995	2000
Bruto arbeidsaanbod	4901	5119	5375	5543	5582
Frictie werkloosheid*	68	73	77	80	81
Netto arbeidsaanbod	4833	5046	5298	5463	5501
<u>Arbeidsvraag I</u>					
extrapolatie stabiel	4685	4685	4685	4685	4685
Structurele werkloosheid I	148	361	613	778	816
Totale werkloosheid I	216	434	690	858	897
Totale werkloosheid I als % van bruto arbeidsaanbod	4,4 %	8,5 %	12,8 %	15,5 %	16,1 %
<u>Arbeidsvraag II</u>					
extrapolatie 1959-1979	4706	4862	5023	5189	5362
Structurele werkloosheid II	127	184	275	274	139
Totale werkloosheid II	195	257	352	254	220
Totale werkloosheid II als % van bruto arbeidsaanbod	4,0 %	5,0 %	6,6 %	6,4 %	3,9 %
<u>Arbeidsvraag III</u>					
extrapolatie gewenste situatie	4751	4962	5209	5373	5411
Structurele werkloosheid III	82	84	88	90	90
Totale werkloosheid III	150	157	165	170	171
Totale werkloosheid III als % van bruto arbeidsaanbod	3,1 %	3,1 %	3,1 %	3,1 %	3,1 %

* Dit is gesteld op 1,5 % van de afhankelijke beroepsbevolking.

Duidelijk blijkt uit deze tabel dat de werkloosheid tot onaanvaardbare hoogte stijgt als de vraag zich stabiliseert op het niveau van 1979. Onder werkloosheid wordt hier verstaan het totaal van frictie- en structurele werkloosheid. Het percentage van 4.4 in 1980 is lager dan de 5% die men vaker gepubliceerd ziet. Dit komt doordat bij deze berekening gewerkt is met de totale beroepsbevolking dus inclusief de zelfstandigen.

Qua niveau, 216.000 ligt het totaal tussen de voorspelling in de Macro-Economische Verkenning voor 1980 van 210.000 en de daarna verschenen ramingen van het CPB naar aanleiding van de olieprijsstijgingen in het begin van dit jaar. Toen werd aangenomen dat de werkloosheid tenminste met 10.000 zou toenemen zodat een niveau van 220.000 zou zijn bereikt als jaargemiddelde. Dit houdt in dat het jaar 1980 zich meer ontwikkelt volgens de eerste extrapolatie gebaseerd op een stabilisatie van de werkgelegenheid dan volgens de tweede of de derde die de gemiddelde groei doortrekt vanaf 1959, respectievelijk de gewenste werkgelegenheidsituatie wordt doorberekend.

Aangenomen mag worden dat een werkloosheidspercentage van rond de 15% zoals bij extrapolatie I, onacceptabel is voor welke regering dan ook. Zeker als dit een blijvende situatie zou dreigen te worden.

Er zou dus iets moeten gebeuren. Nu staan er in principe hier twee wegen voor open, namelijk

- a. aanpassing van het aanbod, dus reductie van het arbeidsvolume.
- b. aanpassing van de vraag, dus groei van de werkgelegenheid.

In de praktijk zal het beleid veelal een mengeling zijn van beide methoden. Bij een analytische behandeling dienen ze echter wegens hun verschillen te worden onderscheiden en apart te worden behandeld.

Kernvraag bij b is hoe een werkgelegenheidsgroei wordt bereikt. Dit is een veelbesproken onderwerp gedurende de laatste jaren onder economen, politici, werkgevers, werknemers en verder een ieder die met de problematiek te maken heeft.

De algehele economische situatie van de wereld is er ook niet gemakkelijker op geworden. In deze publikatie staat echter niet de vraag centraal welk beleid er gevoerd moet worden om de werkgelegenheid te bevorderen. Wel zal de relatie tussen economische groei en werkgelegenheid in paragraaf 5.4. aan de orde komen. Daarvoor zal eerst aandacht worden geschonken aan een vierde en laatste extrapolatie.

Deze vierde extrapolatie kan worden gebaseerd op de verhouding tussen actieven en niet-actieven. Immers de actieven zorgen in onze maatschappij voor de niet-actieven via wetten en sociale verplichtingen. Het is dus voor een volkshuishouding erg belangrijk te weten hoe de kwantitatieve verhouding tussen beide groepen zich ontwikkelt.

Onderstaande tabel geeft een overzicht van de verhouding *werkzame* actieven ten opzichte van de totale bevolking, de bevolking ouder dan 15 jaar en de bevolking 15-65 jaar. Uitgegaan is van de werkgelegenheidsontwikkeling van de drie extrapolaties. Voor de actieven is de beroepsbevolking genomen in manjaren, vanwege het belang voor de sociale verzekeringsproblematiek.

Tabel 19. Verhouding werkzame actieven /niet-actieven.

Arbeidsvraag I					
extrapolatie stabiel	1980	1985	1990	1995	2000
15-65 jaar*	51	48	47	46	47
15 jaar e.o.	44	41	40	40	39
Totale bevolking	34	33	33	33	33
Arbeidsvraag II					
extrapolatie 1959-1979					
15-65 jaar*	51	50	51	52	54
15 jaar en ouder	44	43	43	44	45
Totale bevolking	34	35	35	36	38
Arbeidsvraag III					
extrapolatie gewenste					
situatie	52	51	53	54	54
15-65 jaar	44	44	44	45	46
15 jaar e.o.	34	35	37	38	38
minder bevolking					

*Dit is inclusief de beroepsbevolking ouder dan 65 jaar.

Het behoeft geen betoog dat als de werkgelegenheid zich ontwikkelt volgens de derde of tweede extrapolatie ons sociale verzekeringsstelsel niet in gevaar komt.

Integendeel, de situatie verbetert zelfs gerekend over de gehele periode. Voornamelijk door de toename van de ouderen onder de bevolking is er omstreeks 1985 tot 1995 een lichte achteruitgang bij de eerste en tweede extrapolatie, maar dat betreft slecht één procentpunt.

De extrapolatie van een stabiele werkgelegenheid, geeft een zorgwekkend beeld te zien. Ten opzichte van de totale bevolking treedt geen pijn op. Ver-

minderung van de jongeren en toename van de ouderen onder de bevolking gaan gelijk op zodat de verhouding niet of nauwelijks wordt verstoord. Dit ligt anders indien de verhouding ten opzichte van de bevolking ouder dan 15 jaar of tussen 15 jaar en 65 jaar wordt beschouwd.

Dan is een verslechtering te zien in beide ratio's. Op grond van deze ontwikkeling kan niet direkt worden geconcludeerd dat onze sociale verzekeringswetten worden bedreigd. Om hierover te oordelen moeten de financiële consequenties worden doorgerekend. Dit is moeilijk doordat de premiehoogte op de lange termijn variabel is. Variabel wil overigens niet zeggen acceptabel. Daarover kan in dit kader geen uitspraak worden gedaan. Wel kan worden geconcludeerd dan vanuit de eerste geschetste extrapolatie een druk op de sociale uitkeringen kan komen.

Wil men dit gevaar ontwijken dan dient men de werkgelegenheid te bevorderen. Uitgaande van een verhouding tussen werkzame actieven en bevolking tussen 15 en 65 jaar van $\pm 50\%$ dan resulteert de volgende werkgelegenheidsontwikkeling die zo blijkt tussen de eerste en tweede extrapolatie in is gelegen.

Tabel 20: Werkgelegenheidsontwikkeling bij 50% werkzame actieven ten opzichte van de bevolking tussen 15 en 65 jaar.

Jaar	1980	1985	1990	1995	2000
Werkgelegenheid (manjaren x 1000)	4685	4833	4955	4972	4960

Uitgaande van het huidige werkgelegenheidsniveau van omstreeks 4,7 miljoen arbeidsplaatsen en een eventueel wenselijk niveau van de verhouding werkzame actieven/niet-actieven dient er in de loop van twintig jaar een stijging van tenminste $\pm 6,5\%$ op te treden. Dit zijn 300.000 arbeidsplaatsen.

Maar ook dan heeft nog niet iedereen die wil werken ook een arbeidsplaats. Immers de totale beroepsbevolking gerekend in manjaren loopt op tot 5,6 miljoen. Zo zal er nog steeds sprake zijn van openlijk en verborgen werkloosheid in of buiten de WAO/AAW. Bovenstaande berekening is enkel gedaan om af te tasten welke groei minimaal nodig is om de huidige situatie te handhaven, dus zonder verbeteringen of verslechtingen.

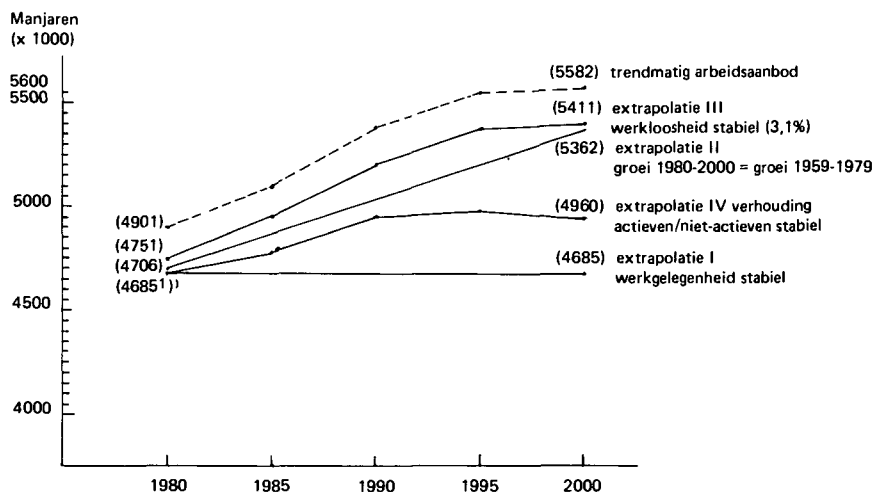
In grafiek 7 zijn de diverse extrapolaties nog eens weergegeven.

5.4. Economische groei en werkgelegenheid.

Toename van het nationaal produkt, zo wordt nog veelal aangenomen is de meest effectieve manier om een werkgelegenheids groei te creëren. Zie hiervoor bijvoorbeeld de rede van prof.dr. A.C.R. Dreesman ter gelegenheid van de opening van de voorjaarsbeurs op 6 maart 1980 te Utrecht blijktens de N.R.C.-Handelsblad van 6 maart j.l.. Hij verwacht een jaarlijkse economische groei van één à twee procent, die hij nodig achtte voor de werkgelegenheid en de instandhouding van onze collectieve sector. Dat in de praktijk de relatie tussen deze twee grootheden, economische groei en werkgelegenheidsontwikkeling minder afhankelijk is dan veelal wordt aangenomen blijkt allereerst uit de hiernavolgende studie.

Het Rheinisch-Westfälisches Institut für Wirtschaftsforschung zette beide ontwikkelingen in een diagram voor de Duitse bondsrepubliek, onze belangrijkste handelspartner. Dit werd gepubliceerd in het Report of the Director-General van het ILO, getiteld: Growth, structural change and Manpower policy, the challenge of the 1980's ten behoeve van de Third European Regional Conference, Geneva, October 1979.

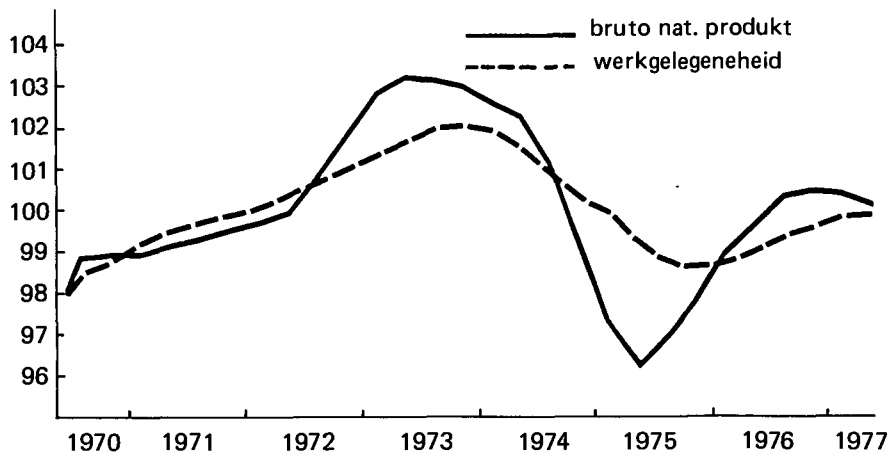
Grafiek 7. Vier extrapolaties van de werkgelegenheid en het arbeidsaanbod in de periode 1980-2000.

1) huidig werkgelegenheidsniveau.

Van zowel werkgelegenheid als bruto nationaal produkt, het laatste in constante prijzen werden de kwartaalcijfers gehanteerd, gecorrigeerd voor seizoensinvloeden. Vervolgens werden de afwijkingen ten opzichte van de trendwaarde bepaald en uitgezet in een diagram. Dit diagram is hieronder opgenomen.

Grafiek 8. Werkgelegenheid en bruto nationaal produkt in de Bondsrepubliek Duitsland 1970-1977

Uit de berekeningen bleek voorts dat over de gehele periode de werkgelegenheid gemiddeld met 0,9% daalde en het bruto nationaal produkt met 2,8% steeg zodat de produktiviteit met 3,7% was gestegen. Duidelijk komt uit het diagram de top van een conjuncturele golf naar voren gelegen in 1973. Het bruto nationaal produkt valt dan omlaag naar een dieptepunt in 1975.

Tevens wordt duidelijk dat de werkgelegenheid met een behoorlijke vertraging reageert op de economische ontwikkeling maar daarbij minder grote fluctuaties vertoont.

Conjunctuurschommelingen hebben geen effect op alle categorieën werknemers, zo is bekend. Vooral de groep ongeschoolden blijkt vaak de tol te moeten betalen in economisch slechte tijden.

Voor de invloed op de niveaus is nagegaan hoe in de Nederlandse situatie deze ontwikkeling is geweest. De hiervoor gebruikte cijfers zijn in onderstaande tabel opgenomen.

Tabel 21: Bruto nationaal produkt en werkgelegenheid. (1978=100)

	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979 ¹⁾
Bruto nationaal produkt	94	100	104	108	114	119	116	122	125	128	131
Werkgelegenheid totaal	99	100	101	100	100	100	99	99	99	99	100
Werkgelegenheid bedrijven	99	100	100	99	99	99	98	97	97	96	97
Werkgelegenheid overheid	98	100	103	106	107	109	111	115	118	120	122
Werkloosheid	113	100	125	209	213	260	375	407	396	402	409

Bron: CEP 1979

1) prognose

In de tabel met indexcijfers valt de gestage groei op van het Bruto Nationaal Produkt, met uitzondering van het jaar 1975. In tien jaar tijd werd meer dan één derde van het niveau in 1969 extra geproduceerd. De groei over deze gehele periode bedroeg gemiddeld 3,3% per jaar. De werkgelegenheid was eind 1979 slechts één index punt hoger. Voor de werkgelegenheid geldt dat in het geheel geen sprake is geweest van groei maar van een schommeling rond een constant niveau. De werkgelegenheid bij bedrijven is gedaald tegenover de toename van de werkgelegenheid van de overheid. Ook in deze periode laat het totale arbeidsaanbod een groei zien. Hierdoor steeg de geregistreerde werkloosheid in deze periode. Verborgene werkloosheid binnen of buiten de WAO komt hier nog bij.

Uit het verloop van de cijfers blijkt dat economische groei alleen niet leidt tot meer werk.

Wil men meer werkgelegenheid dan worden drie suggesties wel naar voren gebracht.

De eerste is dat de economische groei nog groter zou moeten zijn, de tweede opvatting vindt dat deze groei selectief moet zijn. En als derde oplossing wordt ook naar voren gebracht dat er minder economische groei moet plaats vinden omdat bij een verdere groei arbeid door kapitaal wordt vervangen. In het rapport Welvaart en Werkgelegenheid van de Algemene Werkgevers Vereniging (AWV) en Vereniging voor de Metaal en Electrotechnische industrie (FME) wordt uitgebreid ingegaan op deze materie.

De gebieden waarop maatregelen genomen dienen te worden zijn volgens deze nota:

- a. het beeld van de industriële arbeid
- b. de aansluiting tussen onderwijs en arbeidsbehoefte van de industrie
- c. de geografische en beroepsmobiliteit
- d. het beloningsniveau in de industrie in relatie tot andere inkomens
- e. de beloningsverhoudingen binnen de industriële sector.

De nota spreekt van fundamentele wijzigingen in het onderwijsbeleid, het arbeidsmarktbeleid en het inkomensbeleid. De overheersende gedachte is dat door terugdringing van de kosten en door het oplossen van knelpunten op de arbeidsmarkt, inclusief de aansluiting met het onderwijs de problemen zullen verdwijnen. Dit alles geldt overigens niet alleen voor de industrie. Voor verdere uitwerking van deze maatregelen wordt verwezen naar de desbetreffende nota.

De vraag kan echter gesteld worden of de economische groei dan wel tot een werkgelegenheids groei zal leiden. Dit zal dan vooral moeten komen door de maatregelen op het gebied van de inkomens. De overige maatregelen bevorderen meer de allocatie en kan leiden tot minder werkloosheid maar zullen niet spoedig tot een autonome werkgelegenheidsontwikkeling aanleiding geven, zo moet worden gevreesd.

Minstens zo belangrijk naast de factor loonkostenontwikkeling, lijken factoren aan de produktie kant. Aard en kwaliteit van de geproduceerde goederen, flexibiliteit van de produkten of levertijden zijn voor het Nederlandse bedrijfsleven zeker even belangrijk in de internationale concurrentenstrijd. Ook hier hangt de toe- of afname van de werkgelegenheid af.

Hiernaast spelen natuurlijk ook de meer macro-economische factoren een rol zoals de ontwikkeling van de wereldhandel diverse prijsniveaus en omvang van de overheidsbestedingen. Per regio kan dit beeld weer sterk verschillen. Oost-Groningen kan gebaat zijn met een verlaging van de loonkosten maar in een regio als Rijnmond speelt dit een minder belangrijke rol. De bedrijfsstructuur is daar minder arbeidsintensief. Waar het om gaat is dat werkgeverskringen, die men toch de eerst aangewezenen kan achten om meer werk te geven, niet direct duidelijk maken hoe de economische groei moet verlopen om de stagnatie van de werkgelegenheid te doorbreken en ook op dat terrein winst te boeken.

Het zal duidelijk zijn dat het zo niet zinvol is aan te geven welk economisch groeipercentage bereikt moet worden over een periode van 20 jaar om het totale trendmatige arbeidsaanbod werk te verschaffen. Dit zou een onjuiste voorstelling van zaken zijn.

6. VARIANTEN VAN HET ARBEIDSAANBOD

Zoals bij de behandeling van de frictiewerkloosheid reeds werd gesteld maakt de toenemende complexiteit van onze economie de structuur van de arbeidsmarkt ondoorzichtiger. Zo komt de juiste man steeds moeilijker op de juiste plaats. Knelpunten op de arbeidsmarkt vanwege geografische factoren, functionele discrepanties of kwalitatieve verschillen tussen vraag en aanbod zijn al vertrouwde verschijnselen geworden. Problemen worden alleen nog maar erger als het kwantitatieve verschil tussen de macro-vraag naar arbeid en het macro-aanbod toeneemt.

Deze studie is vooral aan deze macro-grootheden gewijd.

In deze paragraaf is nagegaan wat het effect is van de volgende macro-beleidskeuzen die in de discussies opduiken als mogelijke oplossing voor onze arbeidsmarktproblemen.

De onderzochte varianten zijn:

1. Vervroegde uittreding bij 60 jaar;
2. Vervroegde uittreding bij 55 jaar;
3. Optrekken van de leerplichtige leeftijd tot het jaar waarin men 18 wordt;
4. Arbeidstijdverkorting per week van 40 uur tot 36 en 32 uur;
5. Opvoedingsverlof;
6. Educatief verlof, door het verlenen aan ieder van een sabbatical year.
7. Toename van deeltijdarbeid.

Elk van deze varianten zal afzonderlijk worden behandeld. Steeds is daarbij het aandeel van het nieuw berekende arbeidsvolume in relatie tot de bevolking vastgesteld. Hierdoor kunnen de varianten onderling worden vergeleken. Met nadruk dient vermeld te worden dat het hier slechts om een eerste verkenning gaat. Een verdere analyse per variant is nodig.

De studie van de ETD van Noord-Holland over vervroegde pensionering is een goed voorbeeld van een dergelijke uitvoerige analyse.

Een van de resultaten van deze studie was dat de vervanging van gepensioneerden kan variëren tussen de 30% en de 100%. In veel gevallen gaan namelijk arbeidsplaatsen verloren. Op het eerste gezicht lijkt het voor de hand te liggen dat elke arbeidsplaats die vrijkomt door pensionering weer wordt bezet, zodat nieuwe of werkloze arbeidskrachten weer aan een baan worden geholpen. Dit schijnt nu een veel te statistisch begrip van de arbeidsmarkt te zijn. De werkelijke processen die zich daarbij afspelen zijn veel gecompliceerder. Reorganisaties, functieveranderingen, technische veranderingen spelen daarbij een rol om slechts enkele factoren te noemen. Ook de doorwerking op bedrijfstakniveau zou onderzocht moeten worden. Voor een stimulering van de gedachtenwisseling over mogelijke varianten ter oplossing van onze arbeidsmarktproblemen biedt deze eerste verkenning materiaal. Uit het hierbovenstaande effect met betrekking tot vervroegde pensionering mag worden afgeleid dat de exercities met het arbeidsvolume slechts indicatief zijn.

Om een juist inzicht te krijgen in de toekomstige ontwikkelingen is allereerst de invloed nagegaan van de bevolkingsontwikkeling. Het arbeidsvolume is constant verondersteld op het niveau van 1980.

Duidelijk komt naar voren uit deze tabel dat onder invloed van diverse factoren het trendmatige arbeidsaanbod één procentpunt hoger ligt in 2000. Gelet op de prognosetermijn kan men deze ontwikkeling als een constante verhou-

Tabel 22: Invloed bevolkingsontwikkeling bij een stabilisatie van het arbeidsvolume (x 1000) in manjaren.

Jaar	Bevolking van 15 jr. e.o. (x 1000)	Trendmatige arbeidsvolume als % v.d. Bev. van 15 jr. e.o.	Arbeitsvolume op het niveau 1980 als % van de Bev. van 15 jr. e.o.
1980	10.758,4	46%	46%
1985	11.334,0	45%	43%
1990	11.714,8	46%	42%
1995	11.827,6	47%	41%
2000	11.869,2	47%	41%

ding bestempelen. Stabiliseert met het arbeidsvolume op het huidige niveau dan daalt het relatieve aandeel zeer duidelijk en wel met vijf procentpunten.

Tegen deze achtergrond dient nu de volgende exercities te worden afgezet.

ad 1. Vervroegde uittreding bij 60 jaar.

Vervroegde uittreding of kortweg V.U.T. genaamd staat midden in de belangstelling. Naarmate de arbeidsmarkt het arbeidsaanbod niet meer kan verwerken zijn de ouderen een van de eerste groepen die aanspraak kunnen maken op vrijstelling van arbeid. Bovendien is in de hoogste leeftijdsklasse een aanzienlijk deel reeds uit het arbeidsproces getreden via de W.W. of de WAO/AWW.

Dat dit minder omvangrijk is dan wel eens wordt gesuggereerd is in een vorige paragraaf reeds aangetoond. Dat elke gepensioneerde niet altijd wordt opgevolgd door een nieuwe arbeidskracht is ook duidelijk. Hier wordt enkel het effect nagegaan op het trendmatige arbeidsaanbod in manjaren zoals in onderstaande tabel is weergegeven,

Tabel 23: Vervroegde uittreding bij 60 jaar.

Jaar	Trendmatige arbeidsvolume (x 1000)		Arbeitsvolume met V.U.T. bij 60 jaar (x 1000)		Reductie WAO/AAW bij V.U.T. met 60 jaar	Totaal WAO/AAW bij V.U.T. met 60 jaar
	abs.	% v.d.bev. 15 jr. e.o.	abs.	% v.d. bev. 15 jr. e.o.		
1980	4901,0	46%	4623,1	43%	130,8	516,2
1985	5119,1	45%	4819,7	43%	151,9	626,1
1990	5374,8	46%	5084,8	43%	163,0	721,0
1995	5543,4	47%	5238,0	44%	166,7	785,3
2000	5582,1	47%	5264,9	44%	167,5	828,5

Hoewel van een aanzienlijke vermindering sprake is, is deze toch minder groot dan het demografische effect, namelijk drie procentpunten. De WAO loopt terug met 167.500 personen — een aanzienlijke reductie.

Dit laat onverlet dat bij een dergelijke invoering er een verschuiving plaatsvindt van de WAO naar de pensioenfondsen. De financieringsproblematiek blijft dus bestaan.

In dit verband is het wel vermeldenswaard dat bedrijven die hun werknemers op een eerdere leeftijd dan 65 jaar pensioneren een relatief kleiner aantal arbeidsongeschikten kennen. Dit effect van vervroegde pensionering wordt toegeschreven, (zonder dat hier zekerheid over bestaat), aan het verlangen van de mensen om de hele rit uit te zitten. Dit zal gemakkelijker zijn bij een vroegere pensioendatum.

Daar er ook bedrijven zijn en beroepsgroepen die deze vervroegde pensionering in laten treden op het 55ste jaar is ook het effect hiervan nagerekend voor de gehele beroepsbevolking.

ad 2. Vervroegde uittreding bij 55 jaar.

Onderstaande tabel laat de uitkomsten zien van invoering van pensionering op het 55ste levensjaar.

Tabel 24: Vervroegde uittreding bij 55 jaar.

Jaar	Arbeidsvolume bij V.U.T. met 55 jr.		Reductie WAO/AAW bij V.U.T. met 55 jr.	Totaal WAO/AAW bij V.U.T. met 55 jr.
	Abs.	als % v.d. bevolking van 15 jr. e.o.		
1980	4317,4	40	119,6	396,6
1985	4536,2	40	140,0	486,1
1990	4783,4	41	155,3	565,7
1995	4912,6	42	164,7	620,6
2000	4883,4	41	187,0	641,5

In het jaar 2000 komt invoering van VUT met 55 jaar overeen met het demografische effect. Bij deze variant treedt een zeer belangrijke reductie op van het aantal WAO/AAW-uitkeringsgerechtigden. Deze is zo sterk dat in 2000 het niveau gelijk is aan het huidige niveau. Hoewel dit huidige niveau als veront-rustend moet worden beschouwd gaat van een achterwege blijven van een ver-dere stijging door welke oorzaak dan ook iets bemoedigends uit. Invoering op grote schaal van VUT op 55 jaar lijkt echter in de nabije toekomst op grond van de sterke reducties van het arbeidsvolume gevoegd bij de financierings-problemen uitgesloten. Het kost veel te veel.

ad 3. Optrekken leerplichtige leeftijd.

Het arbeidsaanbod kan ook worden verminderd door het optrekken van de leerplichtige leeftijd tot bijvoorbeeld het jaar waarin men 18 wordt.

De huidige leerplicht loop tot en met het jaar dat iemand 16 wordt, daarna een verplichte vorming van twee dagen in de week tot en met het jaar waarin iemand 17 wordt.

In onderstaande tabel is het effect weergegeven dat een verhoging tot 18 jaar zou hebben.

Tabel 25: Verhoging leerplichtige leeftijd tot 18 jaar.

Jaar	Arbeidsvolume		Trendmatig %
	absoluut (x 1000)	abs. % v.d. bevolking van 15 jr. e.o.	
1980	4675	43	46
1985	4916	43	45
1990	5213	44	46
1995	5435	46	47
2000	5498	46	47

Aanvankelijk levert deze maatregel nog iets op maar in de toekomst wordt dit effect steeds geringer.

Hoewel de relatieve deelname per leeftijdsgroep van het initiële dagonder-wijs nog stijgt neemt namelijk in de toekomst het aandeel van de jongeren in

de bevolking af. Een maatregel op dit terrein blijft hierdoor zonder veel effect. Zou men een dergelijke maatregel overwegen dan zullen andere argumenten mee moeten spelen om de uiteindelijke beslissing te dragen.

ad 4. Arbeidstijdverkorting per week van 40 uur tot 36 en 32 uur.

Als er een arbeidstijdverkorting optreedt worden de personen die een hele week werken steeds als één persoon meegerekend. Er vindt derhalve geen reductie plaats als gevolg van het minder aantal uren dat gewerkt wordt. In deze studie gaat het echter om het zichtbaar maken van macro effecten. Daarom zal voor deze gelegenheid van deze regel worden afgeweken. In onderstaande tabel is de reductie van het arbeidsvolume weergegeven van 40 uur tot 36 en 32 uur per week. In het laatste geval zou sprake kunnen zijn van een 4-daagse werkweek.

Tabel 26: Arbeidstijdverkorting (ATV) en het effect op het arbeidsvolume.

Jaar	aantal uren per week		arbeidsvolume als gevolg van de ATV absoluut		% van de bevolking 15 jr. e.o.	
	A	B	A	B	A	B
1980	40	40	4901	4901	46	46
1985	39	38	4991	4863	44	43
1990	38	36	5106	4837	44	41
1995	37	34	5128	4712	43	40
2000	36	32	5023	4466	42	38

De reducties in het arbeidsvolume zijn zeer sterk, zowel bij een vermindering van 36 uur als tot 32 uur. Invoering van een vorm van arbeidstijdverkorting is tot dusver voornamelijk gefinancierd uit een toename van de produktiviteit. Gebeurt dit niet dan lijkt een correctie op het inkomen noodzakelijk. De huidige economische omstandigheden zullen snelle invoering wellicht beletten.

ad 5. Opvoedingsverlof.

In Nederland regelt de wetgeving dat vrouwen die zwanger zijn zes weken voor de bevalling en 6 weken na de bevalling recht hebben op betaald verlof. België kent hiervoor een periode van veertien weken waarvan tenminste acht weken voor de bevalling moet worden opgenomen. In Zweden is een nog ruimere regeling. Daar worden beide ouders in staat gesteld de zorg voor het jonge kind op zich te nemen. Een betaald verlof van maar liefst acht maanden met recht op behoud van de arbeidsplaats op te nemen door beide ouders die onderling kunnen uitmaken hoeveel van deze acht maanden ieder opneemt.

Een andere maatregel die in Zweden is ingevoerd betreft een vorm van onbetaald verlof. Beide ouders hebben het recht om twee uur per dag korter te werken zolang het jongste kind nog geen acht jaar oud is. Een dergelijke regeling is zeer belangrijk omdat samen met andere regelingen zoals voldoende creches, opvangmogelijkheden op school, verlof bij ziekte van de kinderen pas wordt voldaan aan de voorwaarde dat mannen en vrouwen zowel deel kunnen nemen aan betaalde arbeid buitenshuis en de opvoeding en verzorging van de kinderen alsmede het verrichten van het huishoudelijk werk.

Nagegaan is nu wat een dergelijk opvoedingsverlof betekent voor het arbeidsvolume. Daar het hier gaat om een onbetaalde versie zullen er van de werkgeverskant geen financiële belemmeringen zijn. Doordat de vrouw werkzaam is zullen de gezinsinkomsten ook niet al te zeer onder druk komen te staan. Het betreft dus een voorziening die als de wil aanwezig is vrij gemakkelijk kan worden ingevoerd. In tabel 27 staan de arbeidsvolume-effecten.

Daarbij is nagegaan wat het effect zou zijn indien deze regeling zou gelden tot het jongste kind 10 jaar is.

Tabel 27: Opvoedingsverlof van 2 uur per dag tot dat het jongste kind de leeftijd heeft bereikt van 10 jaar.

Jaar	Arbeidsvolume Absoluut	Als % v.d. Bev. 15 jr. e.o.	Trendmatig %
1980	4767	44	46
1985	4968	44	45
1990	5208	45	46
1995	5370	45	47
2000	5411	46	47

Uitgegaan is dat van de ouders tussen de 20 en 45 jaar die beide werken en kinderen hebben beneden de leeftijd van 10 jaar in verband met deeltijdarbeid, drie kwart gebruik zal maken van deze regeling die neerkomt op een reductie van de arbeidstijd met 25%.

Niet meegenomen is het effect dat de toetreding van gehuwde vrouwen door een dergelijke maatregel positief zal worden beïnvloed. Hiervoor zou een aparte studie nodig zijn die aan dergelijke effecten de nodige aandacht zou moeten wijden.

Duidelijk wordt dat een maatregel als deze afhankelijk van het gebruik wat er van gemaakt wordt een behoorlijke ingreep kan betekenen.

ad 6. Educatief verlof.

De laatste jaren gaan steeds meer stemmen op voor een of andere vorm van educatief verlof. De complexiteit van onze maatschappij, de veranderde arbeidsomstandigheden, het eigen welzijn, zijn zo de factoren die in discussie naar voren komen. Er bestaat nog lang geen eenstemmigheid over de invoering en de wijze waarop dit dient te geschieden hoewel er wel enkele positieve beginsel-uitspraken liggen. Om het effect van een dergelijke regeling te bepalen is uitgegaan van een van de meest radicale vormen nl. één jaar educatief verlof ook wel sabbatical year genaamd. Hierbij is gekozen voor de leeftijdsgroep 35-39 jaar.

In deze groep kan educatief verlof het beste resultaat hebben als men dit jaar zou willen benutten voor versterking van de positie op de arbeidsmarkt. Wat ook het doel mag zijn het betekent een behoorlijke ingreep, zoals onderstaande tabel laat zien.

Tabel 28: Educatief verlof van één jaar in de leeftijdsklasse van 35-39 jaar.

Jaar	Arbeidsvolume met educatief verlof absoluut	Als % v.d. bev. 15 jr. e.o.
1980	4787	44
1985	4979	44
1990	5234	45
1995	5395	46
2000	5395	45

Beroepsbevolking 1990

Personen x 1000

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongetrouwd		Vrouwen getrouwd		Totaal	
	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %
15-19	90.4	17	112.8	23	10.7	48	213.9	20
20-24	432.7	71	206.6	71	161.1	55	800.4	67
25-29	576.8	93	90.3	94	199.5	40	866.6	71
30-34	539.1	92	62.0	92	174.2	35	775.3	67
35-39	506.4	90	50.9	90	195.5	40	752.8	68
40-44	514.9	86	33.5	85	199.0	38	747.4	64
45-49	374.4	81	17.2	75	141.9	35	533.5	60
50-54	297.9	75	12.3	65	106.8	30	417.0	54
55-59	239.3	67	12.9	57	68.1	20	320.3	45
60-64	186.7	60	12.7	54	29.1	9	228.5	35
Sub-totaal	3758.6	75	611.2	54	1285.9	34	5655.7	57
≥ 65	51.1	7	5.9	6	19.5	2	76.5	4
Totaal	3809.7	66	617.1	50	1305.4	28	5732.2	49

Beroepsbevolking 1995

Personen x 1000

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongetrouwd		Vrouwen getrouwd		Totaal	
	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %
15-19	62.8	15	73.6	19	8.1	49	144.5	18
20-24	372.9	70	176.1	70	148.5	57	697.5	67
25-29	566.5	93	92.1	95	209.2	43	867.8	73
30-34	568.3	92	66.2	93	193.1	37	827.6	69
35-39	523.2	90	54.3	91	216.2	43	793.7	69
40-44	481.0	86	45.9	88	195.8	40	722.7	66
45-49	478.9	82	29.6	80	192.5	37	701.0	61
50-54	338.0	75	14.4	67	132.0	33	484.4	56
55-59	254.6	68	10.4	58	80.0	23	345.0	46
60-64	204.5	62	10.8	55	32.9	10	248.2	37
Sub-totaal	3850.7	76	573.4	56	1408.3	36	5832.4	59
≥ 65	47.7	6	4.6	5	20.6	2	72.9	4
Totaal	3898.4	67	578.0	52	1428.9	29	5905.3	50

Beroepsbevolking 2000

Personen x 1000

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongetrouwd		Vrouwen getrouwd		Totaal	
	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %
15-19	48.5	12	56.1	15	7.6	50	112.2	14
20-24	289.5	69	139.3	69	120.4	60	549.2	67
25-29	495.6	94	80.3	95	192.0	45	767.9	74
30-34	559.3	93	66.3	94	204.5	40	830.1	70
35-39	553.3	91	58.6	92	237.1	45	849.0	71
40-44	499.3	87	50.0	89	216.1	43	765.4	67
45-49	449.0	82	42.5	85	194.4	40	685.9	63
50-54	439.1	77	26.8	76	179.4	35	645.3	58
55-59	293.9	69	12.4	61	97.7	25	404.0	48
60-64	224.9	65	9.3	55	33.6	10	267.8	38
Sub-totaal	3852.4	76	541.6	56	1482.8	38	5876.8	59
≥ 65	39.8	5	4.1	5	21.4	2	65.3	3
Totaal	3892.2	67	545.7	52	1504.2	30	5942.1	50

Hoewel van een vrij omvangrijke leeftijdsklasse is uitgegaan, vallen de effecten van een dergelijke radicale ingreep mee vergeleken met de andere maatregelen.

ad 7. Toename van deeltijdarbeid.

De toename van deeltijdarbeid is bij de trendmatige ontwikkeling vrij beperkt geweest. Met name bij de mannen is deeltijdarbeid laag gehouden bij de trendmatige ontwikkeling. Op deze plaats kan een wat radicaler vorm worden doorberekend om het effect zichtbaar te maken.

Onderstaande uitgangspunten zijn bij deze variant gehanteerd.

Tabel 29. Toename deeltijdarbeid.

Jaar	Aantal deeltijdwerken als %			Gemiddelde duur als fractie van de normale werkweek		
	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd
1980	6	20	60	70	70	50
1985	10	25	60	65	65	50
1990	14	30	60	60	60	50
1995	18	35	60	55	55	50
2000	22	40	60	50	50	50

Zo kunnen er talloze varianten worden doorberekend. Welke ontwikkeling het meest waarschijnlijk is kan nauwelijks worden aangegeven. Wel speelt mee dat bij vrouwen een grotere voorkeur bestaat dan bij mannen. Deze voorkeur komt ook in bovenstaande cijfers tot uiting.

De gevolgen voor het arbeidsvolume zijn in onderstaande tabel opgenomen.

Tabel 30. De gevolgen van deeltijdarbeid op het arbeidsvolume.

Jaar	Arbeidsvolume	Als % v.d. bev. van 15 jr. e.o.
1980	4818	45
1985	4968	44
1990	5107	44
1995	5143	43
2000	5038	42

In ieder geval blijkt uit deze variant hoe belangrijk de uitgangspunten zijn met betrekking tot de deeltijdarbeid. De prognoses zijn vrij gevoelig voor andere verhoudingen op dit punt. Het is daarom jammer dat zo weinig gegevens voorradig zijn met betrekking tot de appreciatie van deeltijd en de richting van de ontwikkeling op dit terrein. Niet alle arbeidsplaatsen lijken geschikt te maken voor deeltijdarbeid, al kan in de praktijk blijken dat de grens wellicht verder ligt dan nu wordt aangenomen. Deeltijdarbeid kan overigens geen maatregel zijn die door de overheid wordt ingevoerd. Het kan wel worden gestimuleerd. Invoering hangt af van de bereidheid van zowel werkgevers als werknemers.

Zou tot reductie van het arbeidsaanbod in welke vorm dan ook worden besloten dan zal er zeer veel van afhangen hoe dit zal worden gefinancierd.

Door deze problematiek worden grenzen gesteld. Niet alles zal mogelijk zijn. Daarbij kan met proberen op alle fronten iets te bereiken bijvoorbeeld verlaging van de pensioengerechtigde leeftijd met één jaar, arbeidstijdverkort-

ting van enkele uren, een vorm van educatief verlof die minder ver gaat dan hier is uitgerekend.

Men kan ook proberen op één terrein iets substantieels te realiseren. Wát zal in ons bestel onderwerp moeten zijn van onderhandelingen tussen werkgever en werknemers. Uitgaande van de gedachte dat een dergelijke maatregel weer niet al te veel aan arbeidsvolume mag kosten zou wellicht vervroegde pensionering de voorkeur verdienen. Daarbij dient dan toch een zeer geleidelijke invoering voor ogen te staan. Een abrupte invoering is financieel niet haalbaar ondanks de inverdien-effecten vanwege de WAO/ontwikkeling.

Een werkelijke keuze ten slotte kan niet gemaakt worden op deze plaats. Deze hangt mede af /van de voorkeuren/ van de beroepsbevolking.

Vervroegde uittreding of opvoedingsverlof zijn voorbeelden van maatregelen, die het op zich zelf waard kunnen zijn ingevoerd te worden. Uit een evaluatie van de diverse wensen op dit terrein na een diepgaande verkenning van de mogelijkheden dan hier is gebeurd lenen bepaalde maatregelen zich wel voor uitvoering.

7. SAMENVATTING EN CONCLUSIE.

De belangrijkste uitgangspunten en resultaten kunnen als volgt worden samengevat.

— Tussen 1980 en 2000 neemt de bevolking van 15 jaar en ouder toe van 10.8 miljoen personen tot 11.9 miljoen.

— Hoewel de deelname aan het initiële dagonderwijs stijgt per leeftijdsklasse daalt onder invloed van demografische ontwikkelingen het absolute aantal van 1.1 miljoen scholieren en studenten in 1980 tot 0.87 miljoen in het jaar 2000.

— De stijging van de laatste jaren met betrekking tot het aantal WAO/AAW gevallen is zo groot geweest dat over het uiteindelijke niveau in het jaar 2000 geen zekerheid kan bestaan.

Er dient echter mee te worden gerekend dat bij ongewijzigd beleid het aantal mensen met een WAO/AAW uitkering inclusief de vroeg-gehandicapten een niveau van ± 1 miljoen personen bereikt. Het voeren van een volumebeleid lijkt op grond van deze omvang hard nodig. Naast dit volumebeleid dient tevens een beleid te worden ontwikkeld dat de mensen niet verder isoleert van de maatschappij door enkel het verstrekken van een financiële uitkering. Vervangende activiteiten dienen te worden gecreëerd om een isolement te voorkomen.

— De beroepsbevolking in personen neemt toe. Na rekening gehouden te hebben met alle factoren stijgt deze van 5.2 miljoen in 1980, of 53% van de bevolking van 15 jaar en ouder tot 5.9 miljoen in 2000. Dit komt neer op 50% of 760.000 personen. Een bijzonder aandeel hierin wordt gevormd door de gehuwde vrouwen. Hun deelname loopt op van 24% in 1980 tot 30% in 2000 of van 1.1 miljoen tot 1.5 miljoen personen.

— Het arbeidsvolume stijgt minder snel. Doordat meer mensen deeltijdarbeid gaan verrichten loopt het aantal manjaren geleidelijk op van 4.9 miljoen naar 5.6 miljoen in 2000. Er komen in totaal 680.000 manjaren bij.

— De werkgelegenheid daarentegen is de laatste tien jaar niet of nauwelijks toegenomen. Zou deze ontwikkeling zich doorzetten dan is het duidelijk dat de werkloosheid in de toekomst tot onaanvaardbare hoogten stijgt. Een werkloosheidspercentage van $\pm 15\%$ in het jaar 2000 zou het gevolg zijn.

— Wil men de huidige verhoudingen tussen actieven en niet-actieven handhaven dan kan worden afgeleid dat er tenminste een stijging van de werkgelegenheid dient op te treden van 300.000 manjaren.

— Reductie van het arbeidsaanbod behoort ook tot de mogelijkheden. De moeilijkheid hierbij is dat men het ene probleem oplost maar het andere creëert. Voornamelijk de financieringsproblemen die deze reductie oproepen kunnen een belangrijke belemmering vormen. Invoering zou alleen dan het overwegen waard zijn als blijkt dat een verdere groei van de werkgelegenheid niet of nauwelijks wordt gerealiseerd.

Tenslotte kan worden geconcludeerd dat de groei van het arbeidsaanbod een dreiging inhoudt van toenemende werkloosheid met alle sociale spanningen vandien.

Galbraith heeft in zijn boek Money gesteld dat de economische politiek een golfbeweging kent. Ten tijde van inflatie wordt prijsbeheersing het belangrijkste doel. De werkgelegenheid komt dan op de tweede plaats, niet in het minst omdat de inflatie veelal gepaard gaat met een bevredigend niveau

van werkgelegenheid. Bij weinig inflatie blijkt de werkloosheid weer te hoog te zijn en verandert het economisch beleid van doelstelling.

De jaren zeventig kenden zowel inflatie als werkloosheid ook wel aangeduid met de term stagflatie. Het wordt dus moeilijk kiezen voor de beleidsvoerders. Hoewel door sommigen geen tegenstelling tussen inflatiebestrijding en werkloosheidsbestrijding wordt gezien, daar inflatie mede werkloosheid kan veroorzaken.

De sterke toename van het arbeidsaanbod, vooral van jeugdigen, is een sterk argument indien gekozen moet worden het werkgelegenheidsbeleid op de voorgrond te plaatsen. Het uitblijven van uitbreidingsinvesteringen zoals dit uit het onlangs verschenen Centraal Plan 1980 bekend is geworden vormt juist met het oog op de jongeren een angstwekkend perspectief.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR EN DOCUMENTATIE

- De toekomstige demografische ontwikkeling in Nederland van 1975, CBS 1976.
Arbeidskrachtentelling 1973, 1975 en 1977 (voorlopige cijfers), CBS.
Centraal Economisch Plan 1979, CPB 1979.
Macro Economische Verkenning 1980, CPB 1980.
Informatiebulletin Ministerie van Economische Zaken, nr. 5, 1980.
Omvang en samenstelling van het trendmatige arbeidsaanbod tussen 1975 en 2000, CPB monografie 22, 1978.
Arbeid van nu tot 2000, dr. G. Mustert, W.R.R. 1977.
The Economic implications of demographic change in the European Community 1975-1995, Brussel 1978.
De werkende bevolking en de perspectieven van de pensionering, Brussel 1978.
Vademecum Ministerie van Binnenlandse Zaken.
Working paper conferentie Langdurig ziekteverzuim en WAO/AAW problematiek, red. drs. J.A.M. Grosfeld, 1979.
Sociaal-economische aspecten van gastarbeid, dr. J.A.M. Heyke, Rotterdam 1979.
Comment on supply of labour, J. Gustaf Adlercreutz, 1979.
Vervroegde pensionering ETD van Noord-Holland, Haarlem 1979.
Gemeenschappelijke Medische Dienst, Jaarverslag 1977.
Aspecten van de samenleving. Sociologie van arbeid en beroep Hoofdstuk I, dr. H.G. Hamaker (red), van Gorkum, Assen 1980.
De omvang van de verborgen werkloosheid in de WAO, drs. F.A.J. van den Bosch en drs. C. Peters ESB 16 jan. 1980.
Nota Volumebeleid Sociale Zaken 1979 nr. 15650.
Emancipatie, voorstudie W.R.R. drs. J. Schoonenboom en drs. H. In 't Veld-Langeveld. Actieven en niet-actieven CRM 1979.
Welvaart en werkgelegenheid, Algemene Werkgevers Vereniging, Haarlem en FME, Zoetermeer 1979.
Money, J.K. Galbraith.
Vrouwen: Tweederangswerknemers? Elske ter Veld, Spectrum Jaarboek 1979.
Centraal Plan 1980. 's-Gravenhage. Persbericht 28 april 1980.

BIJLAGE I

Bevolking 1980 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	624.3	570.8	26.3	1221.4
20-24	590.4	273.1	294.5	1158.0
25-29	571.0	93.3	455.7	1120.0
30-34	606.1	53.3	516.1	1175.5
35-39	474.7	28.3	408.0	911.0
40-44	414.6	22.6	363.1	800.3
45-49	387.0	23.7	353.3	764.0
50-54	356.5	25.9	342.6	725.0
55-59	342.8	28.4	344.3	715.5
60-64	271.8	26.1	281.5	597.4
Sub-totaal	4639.2	1145.5	3385.4	9170.1
≥ 65	661.2	102.6	824.5	1588.3
Totaal	5300.4	1248.1	4209.9	10758.4

Leeftijd	Jongens	Meisjes	Totaal
0-14	1578.1	1507.4	3085.5

Totaal-Generaal

13843.9

Bevolking 1985 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	612.5	561.1	24.6	1198.2
20-24	620.7	287.4	308.4	1216.5
25-29	587.6	91.6	474.8	1154.0
30-34	568.3	65.2	482.3	1115.8
35-39	602.4	44.1	523.0	1169.5
40-44	470.1	25.1	408.2	903.4
45-49	407.5	20.4	361.0	788.9
50-54	375.8	22.1	348.7	746.6
55-59	338.7	24.6	334.9	698.2
60-64	315.0	27.1	331.9	674.0
Sub-totaal	4898.6	1168.7	3597.8	9665.1
≥ 65	682.2	99.8	886.9	1668.9
Totaal	5580.8	1268.5	4484.7	11334.0

Leeftijd	Jongens	Meisjes	Totaal
0-14	1371.2	1311.0	2682.2

Totaal-Generaal

14016.2

Bevolking 1990 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	535.2	490.9	22.2	1048.3
20-24	609.0	291.5	292.9	1193.4
25-29	617.8	96.0	498.7	1212.5
30-34	584.8	67.2	497.6	1149.6
35-39	564.8	56.6	488.8	1110.2
40-44	596.5	39.6	523.7	1159.8
45-49	462.1	22.8	405.7	890.6
50-54	395.8	18.9	356.1	770.8
55-59	357.0	20.9	340.7	718.6
60-64	311.3	23.4	323.2	657.9
Sub-totaal	5034.3	1127.8	3755.2	9911.7
≥ 65	730.6	97.6	974.9	1083.1
Totaal	5764.9	1225.4	4730.1	11714.8
Leeftijd	Jongens	Meisjes		Totaal
0-14	1259.6	1203.9		2463.5

Totaal-Generaal

14178.3

Bevolking 1995 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	421.3	387.3	16.6	825.2
20-24	532.2	251.5	260.6	1044.3
25-29	606.1	96.9	486.4	1189.4
30-34	614.8	71.1	521.8	1207.7
35-39	581.1	59.8	502.8	1143.7
40-44	559.3	52.4	489.5	1107.2
45-49	586.4	37.1	520.2	1143.7
50-54	448.9	21.4	400.1	870.4
55-59	376.2	18.0	347.9	742.1
60-64	328.1	19.8	328.8	676.7
Sub-totaal	5054.4	1015.3	3874.7	9944.4
≥ 65	762.0	91.3	1029.9	1883.2
Totaal	5816.4	1106.6	4904.6	11872.6
Leeftijd	Jongens	Meisjes		Totaal
0-14	1255.5	1199.3		2454.8

Totaal-Generaal

14282.4

Bevolking 2000 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	406.8	374.7	15.2	796.7
20-24	418.9	202.3	200.6	821.8
25-29	529.7	84.4	426.7	1040.8
30-34	603.3	70.4	511.2	1184.9
35-39	611.0	63.8	526.8	1201.6
40-44	575.5	56.2	502.6	1134.3
45-49	549.7	49.9	486.0	1085.6
50-54	569.6	35.2	512.7	1117.5
55-59	426.6	20.3	390.9	837.8
60-64	345.8	17.1	335.7	698.6
Sub-totaal	5036.9	974.3	3908.4	9919.6
≥ 65	796.3	82.4	1070.9	1949.6
Totaal	5833.2	1056.7	4979.3	11869.2
Leeftijd	Jongens	Meisjes		Totaal
0-14	1234.7	1179.7		2414.4
Totaal-Generaal				
				14283.6

BIJLAGE II

Deelname aan het dagonderwijs 1980

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongehuwd		Vrouwen gehuwd		Totaal	
	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.
15-19	481.0	77	393.9	69	2.6	10	877.5	72
20-24	136.0	23	68.3	25	7.4	2.5	211.7	18
25-29	11.0	2	0.9	1	4.6	1	16.5	1.5
30-34	6.0	1	0.3	0.5	2.6	0.5	8.9	0.8
Sub-totaal 15-65	634.0	14	463.4	40.5	17.2	0.5	1114.6	12
Totaal 15-65 jr. e.o.	634.0	12	463.4	37.1	17.2	0.4	1114.6	10

Deelname aan het dagonderwijs 1985

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongehuwd		Vrouwen gehuwd		Totaal	
	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.
15-19	483.9	79	404.0	72	2.5	10	890.4	74
20-24	155.2	25	71.9	25	10.5	3.4	237.6	20
25-29	11.8	2	0.9	1	4.7	1	17.4	1.5
30-34	5.7	1	0.3	0.5	2.4	0.5	8.4	0.8
Sub-totaal 15-65	656.6	13	477.1	41	20.1	6	1153.8	12
Totaal 15-65 e.o.	656.6	12	477.1	38	20.1	4	1153.8	10

Deelname aan het dagonderwijs 1990

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongehuwd		Vrouwen gehuwd		Totaal	
	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.
15-19	433.5	81	363.3	74	2.2	10	799.0	76
20-24	158.3	26	75.8	26	12.8	4.3	246.9	21
25-29	12.3	2	1.0	1	5.0	1	18.3	1.5
30-34	5.8	1	0.3	0.5	2.5	0.5	8.6	0.8
Sub-totaal 15-65	609.9	12	440.4	39	22.5	6	1072.8	11
Totaal 15-65 e.o.	609.9	11	440.4	36	22.5	5	1072.8	9

Deelname aan het dagonderwijs 1995

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongehuwd		Vrouwen gehuwd		Totaal	
	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.
15-19	349.7	83	302.1	78	1.7	10	653.5	79
20-24	143.7	27	67.9	27	15.6	6	227.2	22
25-29	12.1	2	1.0	1	4.9	1	18.0	1.5
30-34	6.1	1	0.4	0.5	2.6	0.5	9.1	0.8
Sub-totaal 15-65	511.6	10	371.4	37	24.8	6	907.8	9
Totaal 15-65 e.o.	511.6	9	371.4	34	24.8	5	907.8	8

Deelname aan het dagonderwijs 2000

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongehuwd		Vrouwen gehuwd		Totaal	
	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.	Absoluut	% v/d Bev.
15-19	349.8	86	307.3	82	1.5	10	658.6	83
20-24	117.3	28	56.6	28	16.0	8	189.9	23
25-29	10.6	2	0.8	1	4.3	1	15.7	1.5
30-34	6.0	1	0.4	0.5	2.6	0.5	0.9	0.8
Sub-totaal 15-65	483.7	10	365.1	37	24.4	6	873.2	9
Totaal 15-65 e.o.	483.7	8	365.1	35	24.4	5	873.2	7

BIJLAGE III

WAO/AAW 1980 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal vrouwen	Totaal
15-19	1	0.1	0.6	0.7	1.7
20-24	6.4	0.6	5.7	6.3	12.7
25-29	13.7	1.0	9.9	10.9	24.6
30-34	18.6	1.4	14.0	15.4	34.0
35-39	25.5	1.6	15.1	16.7	42.2
40-44	35.4	1.7	16.3	18.0	53.4
45-49	49.0	2.1	21.1	23.2	72.2
50-54	66.1	2.8	26.9	29.7	95.8
55-59	82.9	3.4	33.3	36.7	119.6
60-65	95.4	3.3	32.1	35.4	130.8
Totaal	394.0	18	175	193.0	587
				Vroeg gehandicapten	60
				Totaal-Generaal	647

WAO/AAW 1985 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal vrouwen	Totaal
15-19	0.6	0.1	0.5	0.6	1.2
20-24	5.9	0.5	4.5	5.0	10.9
25-29	15.9	0.9	8.8	9.7	25.6
30-34	27.6	1.5	14.2	15.7	43.3
35-39	45.9	2.0	20.1	22.1	68.0
40-44	53.3	2.1	20.0	22.1	75.6
45-49	64.6	2.2	21.3	23.5	88.1
50-54	80.7	2.8	26.9	29.7	110.4
55-59	103.5	3.4	33.1	36.5	140.0
60-64	114.8	3.5	33.6	37.1	151.9
Totaal	513.0	19	183	202.0	715.0
				Vroeg gehandicapten	63
				Totaal-Generaal	778

WAO/AAW 1990 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal vrouwen	Totaal
15-19	0.6	0.1	0.4	0.5	1.1
20-24	5.8	0.4	4.5	4.9	10.7
25-29	16.3	0.9	9.5	10.4	26.7
30-34	28.2	1.5	16.3	17.8	46.0
35-39	47.1	2.3	24.4	26.7	73.8
40-44	69.6	2.9	31.1	34.0	103.6
45-49	78.5	2.9	30.8	33.7	112.2
50-54	89.9	3.2	33.5	36.7	126.6
55-59	110.6	3.9	40.8	44.7	155.3
60-64	118.4	3.9	40.7	44.6	163.0
Totaal	565.0	22	232	254	819
			Vroeg gehandicapten		65
			Totaal-Generaal		884

WAO/AAW 1995 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal vrouwen	Totaal
15-19	0.4	0	0.3	0.3	0.7
20-24	5.0	0.4	4.0	4.4	9.4
25-29	15.4	0.9	9.4	10.3	25.7
30-34	28.1	1.7	17.3	19.0	47.1
35-39	46.3	2.5	26.1	28.6	74.9
40-44	67.1	3.3	34.5	37.8	104.9
45-49	95.7	4.2	43.5	47.7	143.4
50-54	101.9	4.2	43.4	47.6	149.5
55-59	114.1	4.4	46.2	50.6	164.7
60-64	117.0	4.4	45.3	49.7	166.7
Totaal	591	26	270	296	887
			Vroeg gehandicapten		65
			Totaal-Generaal		952

WAO/AAW 2000 (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal vrouwen	Totaal
15-19	0.4	0.1	0.3	0.4	0.8
20-24	3.7	0.3	2.8	3.1	6.8
25-29	12.9	0.8	8.2	9.0	21.9
30-34	25.9	1.6	16.9	18.5	44.4
35-39	45.5	2.6	27.4	30.0	75.5
40-44	64.7	3.4	36.1	39.5	104.2
45-49	89.7	4.4	46.0	50.4	140.1
50-54	119.1	5.6	58.1	63.7	187.0
55-59	124.1	5.5	57.4	62.9	187.0
60-64	114.0	4.7	48.8	53.5	167.5
Totaal	600	29	302	331	931
			Vroeg gehandicapten		65
			Totaal-Generaal		996

BIJLAGE IV

Beroepsbevolking 1980

Personen x 1000

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongetrouwd		Vrouwen getrouwd		Totaal	
	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %
15-19	129.8	21	154.0	27	11.8	45	295.6	24
20-24	436.2	74	190.5	70	147.3	50	774.0	67
25-29	534.9	94	85.8	92	159.5	35	780.2	70
30-34	569.4	94	47.3	89	154.8	30	771.5	66
35-39	439.7	93	23.3	82	142.8	35	605.8	66
40-44	370.9	89	16.8	75	119.8	33	507.5	63
45-49	330.3	85	15.9	67	106.0	30	452.2	59
50-54	283.3	79	15.6	60	85.7	25	384.6	53
55-59	253.0	74	15.6	55	51.7	15	320.3	45
60-64	171.0	63	13.4	51	22.5	8	206.9	36
Sub-totaal ≥ 65	3518.5 59.5	76 9	578.2 7.2	50 7	1001.9 16.5	30 2	5098.6 83.2	56 5
Totaal	3578.0	68	585.4	47	1018.4	24	5181.8	53

Beroepsbevolking 1985

Personen x 1000

Leeftijd	Mannen		Vrouwen ongetrouwd		Vrouwen getrouwd		Totaal	
	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %	B.B.	D %
15-19	115.8	19	140.2	25	11.3	46	267.3	22
20-24	447.2	72	203.5	71	160.4	52	811.1	67
25-29	548.1	93	85.2	93	175.7	37	809.0	70
30-34	523.6	92	59.5	91	154.3	32	737.4	66
35-39	544.5	90	38.6	87	193.5	37	776.6	66
40-44	407.2	87	19.7	79	142.9	35	569.8	63
45-49	334.5	82	14.7	72	115.5	32	464.7	59
50-54	287.6	77	14.2	64	94.1	27	395.9	53
55-59	228.4	67	14.3	58	56.9	17	299.6	43
60-64	193.9	62	14.9	55	26.6	8	235.4	35
Sub-totaal ≥ 65	3630.8 54.6	74 8	604.8 6.0	52 6	1131.2 17.7	31 2	5366.8 78.3	56 5
Totaal	3685.4	66	610.8	48	1148.9	26	5445.1	48

BIJLAGE V

Arbeidsvolume 1980.

Manjaren (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	127.8	145.6	9.5	282.9
20-24	429.6	180.1	119.2	728.9
25-29	526.8	81.1	129.1	737.0
30-34	560.8	44.7	125.3	730.8
35-39	433.1	22.0	115.6	570.7
40-44	365.3	15.8	97.0	478.1
45-49	325.3	14.9	85.8	426.0
50-54	279.0	14.6	69.4	363.0
55-59	249.2	14.6	41.9	305.7
60-64	168.4	12.6	18.2	199.2
Sub-totaal ≥ 65	3465.3 58.7	546.0 6.8	811.0 13.2	4822.3 78.7
Totaal	3524.0	552.8	824.2	4901.0

Arbeidsvolume 1985

Manjaren (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	113.7	131.7	9.1	254.5
20-24	439.1	191.2	129.4	759.7
25-29	538.1	80.0	141.8	759.9
30-34	514.1	55.9	124.5	694.5
35-39	534.6	36.3	156.1	727.0
40-44	399.8	18.5	115.3	533.6
45-49	328.4	13.8	93.2	435.4
50-54	282.4	13.3	75.9	371.6
55-59	224.2	13.4	45.9	283.5
60-64	190.4	14.0	21.5	225.9
Sub-totaal ≥ 65	3564.8 53.6	568.1 5.6	912.7 14.3	5045.6 73.5
Totaal	3618.4	573.7	927.0	5119.1

Arbeidsvolume 1990 Manjaren (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	88.5	104.9	8.8	202.2
20-24	423.6	192.2	132.3	748.1
25-29	564.7	84.0	163.8	812.5
30-34	527.8	57.7	143.0	728.5
35-39	495.8	47.4	160.5	703.7
40-44	504.1	31.2	163.4	698.7
45-49	366.5	16.0	116.5	499.0
50-54	291.6	11.4	87.7	390.7
55-59	234.3	11.2	55.9	301.4
60-64	182.8	11.8	23.9	218.5
Sub-totaal	3679.7	567.8	1055.8	5303.3
≥ 65	50.0	5.5	16.0	71.5
Totaal	3729.7	573.3	1071.8	5374.8

Arbeidsvolume 1995 Manjaren (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	61.3	67.0	6.8	135.1
20-24	364.1	162.7	124.7	651.5
25-29	553.1	89.1	175.7	817.9
30-34	554.9	61.2	162.2	778.3
35-39	510.9	50.2	181.6	742.7
40-44	469.6	42.4	164.4	676.4
45-49	467.6	27.3	161.7	656.6
50-54	330.0	13.3	110.8	454.1
55-59	248.6	9.6	67.2	325.4
60-64	199.7	10.0	27.6	237.3
Sub-totaal	3759.8	532.8	1182.7	5475.3
≥ 65	46.6	4.2	17.3	68.1
Totaal	3806.4	537.0	1200.0	5543.4

Arbeidsvolume 2000 Manjaren (x 1000)

Leeftijd	Mannen	Vrouwen ongetrouwd	Vrouwen getrouwd	Totaal
15-19	47.2	51.4	6.5	105.1
20-24	281.8	127.6	103.5	512.9
25-29	482.5	73.5	165.1	721.1
30-34	544.5	60.7	175.8	781.0
35-39	538.7	53.7	203.9	796.3
40-44	486.1	45.8	185.8	717.7
45-49	437.1	38.9	167.1	643.1
50-54	427.5	24.5	154.2	606.2
55-59	286.1	11.4	84.0	381.5
60-64	218.9	8.5	28.9	256.3
Sub-totaal	3750.4	496.0	1274.8	5521.2
≥ 65	38.7	3.8	18.4	60.9
Totaal	3789.1	499.8	1293.2	5582.1

In de reeks 'Rapporten aan de Regering' zijn tot nu toe verschenen:

1. Europese Unie
2. Structuur van de Nederlandse economie
3. Energiebeleid
Gebundeld in één publikatie (1974)
4. Milieubeleid (1974)*
5. Bevolkingsprognose (1974)
6. De organisatie van het openbaar bestuur (1975)*
7. Buitenlandse invloeden op Nederland: Internationale migratie (1976)
8. Buitenlandse invloeden op Nederland: Beschikbaarheid van wetenschappelijke en technische kennis (1976)
9. Commentaar op de Discussienota Sectorraden (1976)
10. Commentaar op de nota Contouren van een toekomstig onderwijsbestel (1976)
11. Overzicht externe adviesorganen van de centrale overheid (1976)
12. Externe adviesorganen van de centrale overheid (1977)
13. Maken wij er werk van? Verkenningen omtrent de verhouding tussen actieven en niet-actieven (1977)
14. Interne adviesorganen van de centrale overheid (1977)
15. De komende vijftienvintig jaar. Een toekomstverkenning voor Nederland (1977)
16. Over sociale ongelijkheid. Een beleidsgerichte probleemverkenning (1977)
17. Etnische minderheden (1979)

In de reeks 'Voorstudies en Achtergronden' zijn tot nu toe verschenen:

W.A.W. van Walstijn e.a.: Kansen op Onderwijs; een literatuurstudie over ongelijkheid in het Nederlands onderwijs (1975)*

I.J. Schoonenboom en H.M. in 't Veld-Langeveld: De emancipatie van de vrouw (1976)*

G.R. Mustert: Van dubbeltjes en kwartjes; een literatuurstudie over ongelijkheid in de Nederlandse inkomensverdeling (1976)

Instituut voor Sociaal-Wetenschappelijk Onderzoek van de Katholieke Hogeschool Tilburg: De verdeling en de waardering van arbeid; een studie over ongelijkheid in het arbeidsbestel (1976)*

'Adviseren aan de Overheid', met bijdrage van economische, juridische en politicologische bestuurskundigen (1977)

Dr. Ir. J.J.C. Voorhoeve: Internationale macht en interne autonomie; Een verkenning van de Nederlandse situatie (1978)

W.M. de Jong: Techniek en wetenschap als basis voor industriële innovatie; Verslag van een reeks van interviews (1978)

R.Gerritse: De publieke sector: ontwikkeling en waardevorming (1979)

Alle publikaties van de Raad zijn verkrijgbaar via de Staatsuitgeverij, Christoffel Plantijnstraat 1, 's-Gravenhage, telefoon 070-789911 en bij de erkende boekhandel.

Op aanvraag is gratis verkrijgbaar bij de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid het 'Mededelingenblad W.R.R.'.

Inlichtingen over het werk van de W.R.R. zijn verkrijgbaar bij het Bureau van de W.R.R., Plein 1813 no. 2, 's-Gravenhage, telefoon 070-614031, tst. 445 1.

- Uitverkocht

